

Katarzyna Grzybowska

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0002-5746-2236

DOI: 10.15584/978-83-8277-176-3_14

OBRAZ MĘŻCZYZNY W JĘZYKU POLSKIM I UKRAIŃSKIM. ANALIZA LEKSYKOGRAFICZNA

W ostatnich latach rola i obraz mężczyzny oraz zmiana paradygmatu męskości są analizowane zarówno w dyskursie naukowym, jak i publicznym. Z roku na roku pojawia się coraz więcej publikacji opisujących te kwestie (Bogdanowska-Jakubowska 2017), a obserwacje reprezentantów nauk społecznych skłaniają do przyjrzenia się wizerunkowi mężczyzny utrwalonemu w dwóch blisko spokrewnionych ze sobą językach: polskim i ukraińskim. Takie badanie jest również uzasadnione obecną sytuacją społeczno-polityczną. Jerzy Bartmiński (2005) uważał bowiem, że leksykalne badania porównawcze są istotne ze względu na to, że pomagają zrozumieć inną kulturę, naród, a dzięki temu poprawiają komunikację, co wydaje się szczególnie ważne właśnie teraz, gdy trwająca wojna wywołała falę migracji Ukraińców do Polski, a zaangażowanie Polaków w pomoc sąsiadom sprawia, że relacje polsko-ukraińskie stają się bliższe niż kiedykolwiek wcześniej. Trzeba dodać, że po wejściu Polski do Unii Europejskiej Bartmiński sugerował konieczność podjęcia komparatystycznych badań w obrębie języków europejskich w celu opracowania europejskiego obrazu świata. Jako jedną z kategorii wymagających dogłębnej analizy wymieniał pojęcia ogólne (tamże). Można uznać, że próba charakterystyki człowieka, sposobu patrzenia na płęć oraz rolę jednostki w społeczeństwie wpisuje się w tę koncepcję.

Celem niniejszego artykułu jest opracowanie językowego obrazu mężczyzny w dwóch blisko spokrewnionych językach słowiańskich. Trzeba zauważyć, że dotychczas nie powstało żadne opracowanie podejmujące próbę rekonstrukcji językowego obrazu mężczyzny w języku polskim i ukraińskim. Brakuje również publikacji o tej tematyce w każdym z wybranych systemów. Wśród nielicznych prac analizujących wizerunek człowieka płci męskiej można wyróżnić artykuł *Językowy obraz pojęcia mężczyzna w reklamach prasowych* (Rosińska 2003) oraz pracę *Вербалізація концептів чоловік, жінка в українській фразеології* (Рудюк 2018). Wspomniane opracowania nie odwołują się jednak do materiału leksykograficznego. Anna Sroka-Grądział oraz Natalia Stoch zauważyły, że jeśli „badania prowadzą się do badań nad słownikiem, JOS nie skupia się jedynie na znaczeniu słownikowym, ale czerpie również z wiedzy pozajęzykowej” (Sroka-Grądział, Stoch 2021: 171), dlatego analiza leksykograficzna w celu rekonstrukcji

obrazu mężczyzny w języku polskim i ukraińskim jest uzasadniona. Zgodnie z teorią językowego obrazu świata (dalej JOS) nasuwają się pytania o to, co podstawowa nazwa osoby płci męskiej w języku polskim i ukraińskim mówi o sposobie konceptualizacji rzeczywistości przez daną wspólnotę, jakie treści są w znaczeniach słów utrwalone, jakie doświadczenia społeczne i kulturowe elementy języka przekazują, jaką zbiorową mentalność wyrażają (Bartmiński 2005) oraz w jaki sposób wizerunek mężczyzny został utrwalony w języku polskim i ukraińskim. Ciekawostką jest, że mimo bliskiego sąsiedztwa geograficznego i kulturowego podstawowy leksem określający człowieka płci męskiej w tej parze języków znacząco się różni – ma różną etymologię oraz różną potencję semantyczną. Należy zatem przypuszczać, że i JOS mężczyzny w obu systemach nie jest tożsamy.

Językowy obraz świata (JOS) – założenia teoretyczne

Badania językowego obrazu świata mają długą tradycję zarówno w językoznawstwie polskim, jak i ukraińskim. Jednak z uwagi na ograniczenia niniejszego artykułu oraz na to, że jest on efektem wystąpienia na konferencji polonistycznej, w pracy zostały przedstawione wyłącznie założenia teoretyczne opracowane przez badaczy polskich.

Janusz Anusiewicz definiował JOS jako podsumowanie i zestawienie codziennych doświadczeń oraz zaakceptowanych przez wspólnotę komunikatywną norm, wartości, sposobów wartościowania oraz wyobrażeń i zestawień wobec rzeczywistości (Anusiewicz 1999: 263). Z kolei Bartmiński zwracał uwagę na to, że „teoria językowego obrazu świata ma charakter semantyczny i antropologiczno-kulturowy. Opiera się na założeniu, że w języku jest zakodowana pewna społecznie uzgodniona wiedza o świecie i że wiedzę tę można zrekonstruować i zwerbalizować w postaci zespołu sądów o ludziach, przedmiotach i zdarzeniach. Wiedza ta jest rezultatem subiektywnej percepcji i konceptualizacji rzeczywistości przez umysł człowieka, ma charakter antropocentryczny, jest zrelatywizowana do języków i kultur narodowych” (Bartmiński 2005: 2).

Powyższe założenia polskich badaczy były punktem wyjścia do analizy językowego obrazu mężczyzny w języku polskim i ukraińskim w niniejszej pracy.

Analiza danych słownikowych jako metoda badania językowego obrazu świata

Analiza danych leksykograficznych jest jedną z metod badania językowego obrazu świata. Posłużyła się nią m.in. Małgorzata Misiak (2015), odtwarzając sposób konceptualizacji domu w etnolekcie łemkowskim i uznając, że analiza danych systemowych jest skutecznym sposobem rekonstrukcji JOS. Metoda słownikowa

została także wykorzystana w pracy Marceliny Kałasznik (2021) badającej wizerunek lekarza we współczesnej polszczyźnie oraz w publikacji wspomnianych już badaczek języka chińskiego – Sroki-Grądziel i Stoch (2021). Założeniem niniejszego opracowania było przekonanie, że w słownikach ogólnych zawarta jest synteza sposobu myślenia społeczeństwa, sposobów konceptualizacji określonych zjawisk przez użytkowników danego języka. W materiale leksykograficznym występują także reprezentatywne dla wybranego systemu przykłady zaczerpnięte z uzusu, kolokacje i frazeologizmy. Z tego powodu słowniki stanowią odpowiednie źródło danych leksykalnych do wstępnego badania JOS.

Materiałem badawczym w niniejszej pracy są hasła słownikowe wyekscerpowane ze słowników ogólnych języka polskiego i ukraińskiego. Kryterium doboru słowników była aktualność – celem było przedstawienie obrazu mężczyzny w publikacjach przełomu XX i XXI w. W przypadku haseł ukraińskich jeden ze słowników pochodzi z roku 1980 ze względu na ograniczoną liczbę ukraińskojęzycznych wydań leksykograficznych. W badaniu można zaobserwować asymetrię danych, która wynika z dostępności słowników. Polskojęzyczne opracowania są na bieżąco aktualizowane, wznawiane i wydawane przez różne wydawnictwa. Ukraińskojęzyczne zaś są trudno dostępne zarówno w Polsce, jak i w Ukrainie. Wynika to z polityki Związku Radzieckiego wobec języka ukraińskiego. Po odzyskaniu niepodległości w 1991 r. systematycznie rośnie liczba osób ukraińskojęzycznych, pojawia się potrzeba wydawania publikacji dotyczących tego języka, jednak jest to proces powolny. Mimo to, zgromadzone próbki pozwalają na skonfrontowanie językowego obrazu mężczyzny w obu systemach. W niniejszym badaniu wykorzystano następujące słowniki:

Słowniki języka polskiego

- Inny SJP PWN – *Inny słownik języka polskiego PWN* (2014)
- LanWSJP – *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego* (2007)
- PSWSP – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* (1999)
- SJP PWN 1 – *Słownik języka polskiego PWN* (1998)
- SJP PWN 2 – *Słownik języka polskiego PWN* (2021)
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN* (2003)
- WSEHJP – *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego* (2008)
- WSJP Kr – *Wielki słownik języka polskiego* (2008)
- WSJP PWN – *Wielki słownik języka polskiego PWN* (2018)

Słowniki języka ukraińskiego

- BUSEL – *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (2005)
- ESUM – *Етимологічний словник української мови* (2012)

SUM – *Словник української мови*: в 11 томах (1980)

ZUE – Жайворонок В.В., *Знаки української етнокультури: Словник-довідник* (2006)

Obraz mężczyzny w języku polskim

Leksem *mężczyzna* ma źródłosłów słowiański, jest zatem wyrazem rodzimym. Jego etymologia jest ściśle związana z wyrazem *mąż* będącym kontynuantem psł. *mъžь. Początkowo forma *mężczyzna* była formą mianownika liczby mnogiej (por. *starszyzna*, *włoszczyzna*). Z kolei mężem pierwotnie określano człowieka dzielnego, zacnego (por. dzisiejsze *mąż stanu*). W XVII w. upowszechniło się drugie znaczenie tego wyrazu, czyli *małżonek*. W tym samym czasie forma liczby mnogiej zaczęła funkcjonować samodzielnie i zaczęła oznaczać człowieka płci męskiej (por. ros. *мужчина*), trwając w tej formie do czasów współczesnych i stanowiąc podstawowe określenie osoby płci męskiej (WSEHJP; 412–413).

Przedmiotem niniejszej analizy jest osiem definicji leksykograficznych wyrazu *mężczyzna* pochodzących z wybranych słowników języka polskiego wydanych w latach 90. XX w. oraz w dwóch dekadach wieku XXI. Podczas analizy zgromadzonego materiału na pierwszy plan wysuwają się cechy kategoryjne obiektu oraz jego cechy definicyjne (Kałasznik 2021: 201–203). Cechą kategoryjną występującą we wszystkich eksplikacjach jest bycie człowiekiem. Warto zauważyć, że w połowie definicji skategoryzowano mężczyznę za pomocą hipeponimu *człowiek* (SJP PWN 1, PSWSP, LanWSJP, WSJP Kr), w połowie zaś posłużono się wyrazem *osoba* (USJP, Inny SJP PWN, WSJP PWN, SJP PWN 2). Słowniki, w których wystąpił leksem *osoba*, zostały wydane w XXI w. Można zatem przypuszczać, że zmiana jest związana z popularyzacją języka niedyskryminującego (Linde-Usiekiewicz, Łaziński 2022: 804–816) i zalecaniem użycia zestawień z wyrazem *osoba* uchodzących za ogólne i neutralne. Cechami definicyjnymi pojawiającymi się we wszystkich hasłach są płeć męska oraz dorosłość. W dwóch słownikach (SJP PWN 1, LanWSJP) zwrócono także uwagę na dojrzałość, w jednym zaś (PSWSP) doprecyzowano typ dojrzałości, dodając przydawkę *płciowa*. Analizując zgromadzone hasła słownikowe, nie sposób nie zauważyć nagromadzenia leksyki wartościującej. Z powodu ograniczeń niniejszego artykułu wyodrębniono trzy grupy struktur o charakterze wartościującym. Są to: połączenia wyrazowe, przymiotniki oraz związki frazeologiczne, z czego te ostatnie zostały wyłonione na podstawie użycia w hasle kwantyfikatora *fraz*. Poniżej znajdują się tabele (1, 2 i 3), w których zostały wyszczególnione i scharakteryzowane sposoby oraz typy wartościowania zastosowane w eksplikacjach. Elementy wartościujące zostały opisane zgodnie z podziałem kategorii semantycznych zaproponowanym przez Jadwigę Puzyninę (2004: 181–182).

Połączenia wyrazowe

W zgromadzonym materiale można wyróżnić czternaście połączeń wyrazowych pojawiających się w definicjach leksykograficznych dotyczących mężczyzny. W tabeli 1 zostały zgromadzone zarówno kolokacje, jak i połączenia frazeologiczne, które w słownikach nie były opatrzone kwantyfikatorem *fraz.* Związki o największej frekwencji to: *w sile wieku* (5), *wyrastać na (dorodnego) mężczyznę* (5), *dobrze zbudowany* (4, z czego 2 w jednej definicji), *mężczyzna (czyjegoś) życia* (4). Do najrzadziej występujących połączeń należą: *w średnim wieku* (1), *wątlej budowy* (1), *kruchego zdrowia* (1), *modnie ubrany* (1), *uganiać się za mężczyznami* (1), *lubić towarzystwo mężczyzn* (1), *spać z wieloma mężczyznami* (1) oraz *mężczyzna sukcesu* (1).

Tabela 1. Wartościujące połączenia wyrazowe w deskrypcjach leksykograficznych

Połączenie wyrazowe	SJP PWN 1	PSWSP	USJP	LanWSJP	WSJP Kr	Inny SJP PWN	WSJP PWN	SJP PWN 2
1	2	3	4	5	6	7	8	9
w sile wieku	x	x	x			x	x	
w średnim wieku		x						
dobrze zbudowany	x	xx		x				
wątlej budowy		x						
kruchego zdrowia		x						
stać/stawać się mężczyzną	x	x	x					
wyrastać na (dorodnego) mężczyznę	x	x	x	x			x	
modnie ubrany		x						
postąpić jak prawdziwy mężczyzna		x		x				
uganiać się za mężczyznami		x						

1	2	3	4	5	6	7	8	9
lubić towarzystwo mężczyzn		x						
spać z wieloma mężczyznami		x						
męczyzna sukcesu					x			
męczyzna (czyjegoś) życia			x		x		x	x

Źródło: opracowanie własne.

Puzynina wyróżnia sześć kategorii semantycznych systematyzujących wartości pojawiające się zarówno w tekstach, jak i w jednostkach kodu językowego. Należą do nich wartości: witalne, społeczno-obyczajowe, poznawcze, moralne, estetyczne i sakralne (Puzynina 2004: 181–182). Analiza danych zamieszczonych w tabeli 1 pozwala stwierdzić, że w językowym obrazie mężczyzny utrwalonym w słownikach języka polskiego dominują pozytywne wartości witalne związane przede wszystkim z dojrzałością (por. *sila wieku, wyrastać na mężczyznę, stać/stawać się mężczyzną*) oraz z tężyzną fizyczną (por. *dobrze zbudowany, wyrastać na (dorodnego) mężczyznę*). W jednym tylko słowniku zostały zawarte negatywne wartości o charakterze witalnym (PSWSP). W definicji, o której mowa, użyto połączeń odnoszących się do słabego zdrowia i braku siły fizycznej (por. *wątlej budowy, kruchejgo zdrowia*). Drugą kategorią semantyczną zauważalną w deskrypcjach leksykograficznych są wartości społeczno-obyczajowe (por. *męczyzna (czyjegoś) życia, modnie ubrany*) kreślące językowy obraz mężczyzny jako obiektu pożądania kobiet. Hasła słownikowe zawierają także określenia wpisujące się w wartościowanie o charakterze moralnym (por. *postąpić jak prawdziwy mężczyzna*) i poznawczym (por. *męczyzna sukcesu*).

Przymiotniki i imiesłowy przymiotnikowe

Tabela 2 zawiera dwadzieścia jeden przymiotników oraz imiesłowów przymiotnikowych wykazujących cechy wartościujące. Leksemami o największej frekwencji są: *silny* (10), *prawdziwy* (8), *dorosły* (8), *zdecydowany* (8), *młody* (6), *przystojny* (5) oraz *barczysty* (5). Wyrazy występujące rzadko to z kolei: *wysportowany* (1), *stary* (1), *starszy* (2), *rachityczny* (1), *zadbany* (1), *rosły* (2), *idealny* (1) i *wymarzony* (1).

Tabela 2. Przymiotniki wartościujące w deskrypcjach leksykograficznych

Przymiotniki i imiesłowy przymiotnikowe	SJP PWN 1	PSWSP	USJP	LanWSJP	WSJP Kr	Inny SJP PWN	WSJP PWN	SJP PWN 2
barczysty	x	x	x				x	x
silny	xx	xx	xx				xx	xx
wysoki	x	xx						
wysportowany		x						
młody	x	xx	x	x			x	
niski	x							
stary		x						
starszy		x		x				
przystojny		x	x	x			x	x
prawdziwy	x	xx	x	x		x	x	x
rachityczny		x						
zadbany		x						
dorodny	x		x				x	
rosły			x				x	
dorosły	x	x	x	x	x	x	x	x
dojrzały	x	x		x				
energiczny	x		x				x	x
zdecydowany	x		xx		x		xx	xx
idealny					x			
wymarzony					x			
odważny	x		x				x	x

Źródło: opracowanie własne.

Podobnie jak w przypadku połączeń wyrazowych, wśród przymiotników oraz imiesłowów przymiotników na pierwszy plan wysuwają się wyrazy pozytywnie wartościujące cechy witalne. Największą grupę stanowią leksemy odnoszące się do tężyzny fizycznej (por. *silny*, *barczysty*) oraz wieku (por. *dojrzały*, *młody*). Ponadto istotnym elementem utrwalonego w słownikach językowego obrazu mężczyzny jest przymiotnik *prawdziwy*, który pojawia się w każdej z wyekscerpowanych definicji. Ten leksem nie wpisuje się jednoznacznie w wyróżnione przez Puzyninę typy wartościowania. Jest za to jednostką leksykalną, którą badaczka określa jako wyraz ogólnie wartościujący (Puzynina 2004: 185). Należy zwrócić uwagę na pojawiające się w definicjach słownikowych określenia wartościujące negatywnie. Podobnie jak te niosące ze sobą wartości pozytywne, odnoszą się one przede wszystkim do pól semantycznych, takich jak: wiek (por. *stary*, *starszy*) i tężyzna fizyczna (por. *rachityczny*, *wysportowany*). Ponadto można zauważyć, że pojawiają się również leksemy (por. *idealny*, *wymarzony*) nawiązujące do atrakcyjności zarówno fizycznej, jak i emocjonalnej. Powyższe kategorie wpisują się więc w typy wartości witalnych i społeczno-obyczajowych.

Związki frazeologiczne

Związki frazeologiczne stanowią niewielką grupę elementów składowych deskrypcji słownikowych. Spośród zgromadzonych definicji można wyróżnić zaledwie cztery frazemy, które składają się na językowy obraz męczyzny utrwalony w polskiej leksykografii. Związki frazeologiczne o największej frekwencji to: *być (prawdziwym) mężczyzną* (4) oraz *porozmawiać, pomówić (z kimś) jak mężczyzna z mężczyzną* (4).

Tabela 3. Wartościujące związki frazeologiczne w deskrypcjach leksykograficznych

Związki frazeologiczne	SJP PWN 1	PSWSP	USJP	LanWSJP	WSJP Kr	Inny SJP PWN	WSJP PWN	SJP PWN 2
być (prawdziwym) mężczyzną	x		x				x	x
odrobinę męczyzny na co dzień		x						
gdzie ci mężczyźni		x						
porozmawiać, pomówić (z kimś) jak mężczyzna z mężczyzną			x	x			x	x

Źródło: opracowanie własne.

Zgromadzone związki frazeologiczne wpisują się w kategorie semantyczne: wartości witalne – *być (prawdziwym) mężczyzną* – „być odważnym, silnym, śmiałym, energicznym, zdecydowanym” (SJP PWN 1) oraz wartości moralne – *porozmawiać, pomówić (z kimś) itp. jak mężczyzna z mężczyzną* – „porozmawiać z kimś otwarcie, w sposób zdecydowany” (USJP).

Analiza polskiego materiału leksykograficznego pozwala stwierdzić, że wartości utrwalone w językowym obrazie męczyzny dotyczą przede wszystkim cech witalnych, takich jak wiek oraz siła. Osoba płci męskiej jest definiowana jako człowiek silny, dobrze zbudowany, odważny, który z niedoskonałego młodzieńca, chłopca stał się prawdziwym, dojrzałym mężczyzną. Można zauważyć, że treści zawarte w deskrypcjach odnoszą się do archetypu męczyzny. Utrwalają tradycyjnie pojmowaną męskość i przekazują informację o tym, że *prawdziwa męskość* jest związana z siłą (zarówno ciała, jak i charakteru).

Obraz mężczyzny w języku ukraińskim

Podstawową jednostką określającą mężczyznę w języku ukraińskim jest wyraz *чоловік*, którego źródłosłów jest widoczny w psł. *čelověkь. Forma *čelověkь składa się z dwóch członów: *čelo-*, który jest współcześnie dostrzegalny w polskim leksemie *czeladź*; i powiązanego z lit. *vaikas* „dziecko, młodzieniec” -*vėkь*. Krystyna Długosz-Kurczabowa w *Wielkim słowniku historyczno-etymologicznym* (WSEHJP: 120) określa wyraz człowiek mianem wyrazu ogólnosłowiańskiego i definiuje go jako „homo sapiens; istota ludzka”. Podobną etymologię wyprowadza Iwan Stojanow w *Słowniku etymologicznym języka ukraińskiego* (ESUM: 339). Autorzy, mimo podawania licznych przykładów kontynuantów psł. *čelověkь w językach słowiańskich, nie podkreślają różnicy w sposobie nazywania osoby płci męskiej, jaka występuje obecnie pomiędzy językiem ukraińskim a pozostałymi systemami z kręgu Słowiańszczyzny, w tym polszczyzny. Po pierwsze nazwa człowieka płci męskiej w pozostałych językach słowiańskich jest kontynuantem psł. *mqžь (białoruski *мужчына*, chorwacki *muškarac*, czeski *muž*, bułgarski *мъж*, rosyjski *мужчина*, słowacki *muž*). Po drugie należy zwrócić uwagę na to, że wyraz *чоловік* jest jednostką polisemiczną. W zgromadzonych hasłach słownikowych można znaleźć cztery eksplikacje tego leksemu:

Tabela 4. Eksplikacje leksemu *чоловік*

	Ексplikacja	Тлумаченіе ¹
1	особа чоловічої статі	osoba płci męskiej
2	одружена особа стосовно до своєї дружини	żonata osoba względem swojej żony
3	те саме, що людина	to samo co człowiek
4	селянин	chłop, mieszkaniec wsi

Źródło: opracowanie własne.

Przedmiotem niniejszej analizy są dane słownikowe dotyczące wyłącznie pierwszego znaczenia wyrazu *чоловік* (osoba płci męskiej). Cechą kategorialną w definicjach jest bycie osobą. Cechą definicyjną zaś płeć męska.

Z uwagi na wieloznaczność wyrazu *чоловік* liczba przykładów użycia leksemu w znaczeniu mężczyzna jest ograniczona w opisach leksykograficznych. Pojawiają się one wyłącznie w *Słowniku języka ukraińskiego* pod red. Iwana Bilodida (SUM). Należą do nich następujące przymiotniki (zob. tabela 5):

¹ Wszystkie tłumaczenia i transliteracje zostały opracowane przez autorkę niniejszego artykułu.

Tabela 5. Przymiotniki wartościujące w deskrypcjach leksykograficznych

Przymiotnik	Tłumaczenie
смугливий	smagły
довгобразий	o podłużnej twarzy
сухорлявий	chuderlawy
молодий	młody
добрий	dobry

Źródło: opracowanie własne.

Można zauważyć, że przymiotniki mają charakter wartościujący. Prawie wszystkie łączą się z witalnością człowieka, określając jego wygląd fizyczny i wiek. Wyjątkiem jest przymiotnik *dobry*, który może łączyć w sobie różne typy wartościowania: społeczno-obyczajowe, moralne i sakralne. Wspomniany wyraz jest, zgodnie z klasyfikacją Puzyniny (2004: 185), ogólnie wartościujący. Większość użytych przymiotników niesie ze sobą wartość pozytywną. Wyjątek stanowi leksem *сухорлявий* (chuderlawy), który określa cechę negatywną.

Trzeba dodać, że ze względu na brak słowników ogólnych języka ukraińskiego w badaniu wykorzystano także publikację *Znaki ukraińskiej etnokultury: słownik-przewodnik* (ZUE), w której poza podaniem znaczenia wyrazu pojawiają się liczne przykłady (przysłowia, powiedzenia, związki frazeologiczne) jego użycia utrwalone w tekstach kultury. Autor słownika Witalij W. Żajworonok dzieli je na cztery kategorie: obiekt żartu, obiekt różnorodnego wartościowania, obiekt rozważań filozoficznych oraz obiekt poznania istoty człowieczeństwa (ZUE: 642). W wyszczególnionych zbiorach znajdują się również połączenia wyrazowe² utrwalające językowy obraz mężczyzny w języku ukraińskim. Należą do nich (zob. tabela 6):

Tabela 6. Połączenia wyrazowe utrwalające obraz mężczyzny w języku ukraińskim

Kategoria	Przykłady	Tłumaczenie
obiekt żartu	На безриб'ї і рак риба, на безлюдді і Хома чоловік	Na bezrybiu i rak ryba, na odludziu i Choma mężczyzna
obiekt różnorodnego wartościowania	Не чоловік, а золото, за що візьметься, те й зробить	Nie mężczyzna, a złoto, za co się weźmie, to zrobi
obiekt poznania istoty człowieczeństwa	Тричі чоловік дивним буває: родиться, жениться, помирає	Trzy razy mężczyzna bywa niezwykłym: rodzi się, żeni się, umiera

Źródło: opracowanie własne.

² Ze względu na ograniczenia niniejszego artykułu przykłady nie zostały podzielone na przysłowia, związki frazeologiczne, idiomy itd. Zostały ogólnie nazwane połączeniami wyrazowymi.

Powyższe przykłady mają charakter wartościujący pozytywnie. Zgodnie ze wspomnianą wcześniej typologią Puzyniny (2004: 181–182) można zauważyć, że połączenia wyrazowe przywołane w słowniku odnoszą się do wartości społeczno-obyczajowych (por. *На безриб'ї і рак риба, на безлюдді і Хома чоловік*), rozpoznawczych (por. *Не чоловік, а золото, за що візьметься, те й зробить*) oraz sakralnych (por. *Тричі чоловік дивним буває: родиться, жениться, помирає*).

W badaniu obrazu mężczyzny w języku ukraińskim na pierwszy plan wysuwa się wykorzystywanie tego samego leksemu dla takich znaczeń, jak: mężczyzna, mąż i człowiek. Polisemia tego wyrazu prowadzi do wniosku, że status mężczyzny utrwalony w języku ukraińskim jest wysoki, ponieważ tym samym wyrazem określa się człowieka. Można także przypuszczać, że użycie tego samego leksemu do określania żonatej osoby płci męskiej podkreśla społeczne znaczenie męża i małżeństwa w tradycji ukraińskiej. Te wnioski wymagają jednak porównania z większą próbką materiału. Warto rozwinąć badanie, konfrontując dane leksykograficzne z tekstami kultury oraz korpusem języka ukraińskiego.

Językowy obraz mężczyzny w dwóch blisko spokrewnionych językach słowiańskich

Podobieństwa w obrazie mężczyzny w języku polskim i ukraińskim są widoczne przede wszystkim w cechach kategorialnych i definicyjnych. Nie jest zaskoczeniem, że w obu systemach zwraca się uwagę na takie cechy jak bycie człowiekiem oraz płć. Podobieństwa częściowo widać także w wartościach utrwalonych w obrazie mężczyzny. Zarówno w języku polskim, jak i w języku ukraińskim mamy do czynienia z uwydatnianiem wartości witalnych. Wyrazy oraz połączenia wyrazowe w dużej mierze odnoszą się do wyglądu zewnętrznego oraz do tężyzny fizycznej, zdrowia, a także wieku. Mimo bliskości języków, obraz mężczyzny utrwalony w danych słownikowych w obu systemach różni się w sposób znaczący. W języku polskim dominują treści związane nie tylko z witalnością. W polskojęzycznym materiale zostały zawarte także informacje o odwadze, energii życiowej i zdecydowaniu. Obraz mężczyzny w polszczyźnie odwołuje się zatem do archetypu, w którym nie uwzględnia się cech takich jak wrażliwość czy delikatność. Nie ma w nim również miejsca na przeżywanie silnych emocji, co potwierdza jeden z przykładów podanych w słowniku PSWSP *Prawdziwy mężczyzna nigdy nie płacze*. Z kolei w słownikach ukraińskojęzycznych została utrwalona społeczna rola mężczyzny. Wieloznaczność leksemu *чоловік* podkreśla rangę mężczyzny jako człowieka oraz zwraca uwagę na rolę małżeństwa i pozycję męża w społeczeństwie.

Wnioski i podsumowanie

Mimo bliskiego pokrewieństwa obu języków, badanie wykazało różnice w obrazie mężczyzny utrwalonym w słownikach. Można przypuszczać, że powodem takich dysproporcji jest asymetria danych leksykograficznych oraz inna budowa haseł słownikowych. W leksykografii polskiej przykłady użycia danego wyrazu pochodzą przede wszystkim z uzusu. Rzadziej pojawiają się fragmenty tekstów literackich czy przysłowia. Z kolei w słownikach ukraińskojęzycznych przykłady użycia pochodzą przede wszystkim z frazeologii i paremiologii, co wpływa na utrwalony w nich obraz mężczyzny. Nie bez znaczenia jest także polisemiczność wyrazu *чоловік*. Z uwagi na wieloznaczność liczba przykładów dotyczących znaczenia wyrazu *mężczyzna* zawartych w haśle słownikowym jest mniejsza niż w przypadku danych polskojęzycznych. Wszystko to sprawia, że niniejsze badanie należy potraktować jako analizę wstępną, wymagającą kontynuacji i konfrontacji materiału leksykograficznego z tekstami kultury oraz danymi pochodzącymi z korpusów narodowych oraz korpusów równoległych.

Mimo to, trzeba zauważyć, że analiza danych leksykograficznych pozwala stwierdzić, że w obu językach nie widać ewolucji czy zmiany obrazu mężczyzny, które są zauważalne w opracowaniach badaczy nauk społecznych. Zarówno w języku polskim, jak i w języku ukraińskim został utrwalony obraz świata przedstawiający mężczyznę jako podstawową jednostkę ludzką (język polski: silny mężczyzna jako spełnienie marzeń kobiety; w ukraińskim: polisemia i etymologia leksemu *чоловік*). W obu przypadkach osoba płci męskiej jest też wartościowana pozytywnie, co także podkreśla jej pozycję we wspólnocie. Na podstawie zgromadzonych danych można więc przypuszczać, że utrwalony w języku stereotyp mężczyzny nie uległ zmianie. Trzeba jednak zauważyć, że dołączenie do analizy tekstów kultury czy danych pochodzących z korpusów językowych może uzupełnić językowy obraz człowieka płci męskiej w obu systemach.

Bibliografia

Słowniki języka polskiego

Inny słownik języka polskiego PWN, 2014, red. M. Bańko, Warszawa, t. 2.

Język polski. Współczesny słownik języka polskiego, 2007, red. B. Dunaj, Warszawa: Langenscheidt, t. 1.

Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny, 1999, red. H. Zgólkowa, Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, t. 21.

Słownik języka polskiego PWN, 1998, red. M. Szymczak, Warszawa, t. 2.

Słownik języka polskiego PWN, 2021, red. L. Drabik, Warszawa.

Uniwersalny słownik języka polskiego PWN, 2003, red. S. Dubisz, t. 2, Warszawa.

Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego, 2008, red. K. Kurczabowa-Długosz, Warszawa.

Wielki słownik języka polskiego, 2008, red. E. Dereń i E. Polański, Kraków: Krakowskie Wydawnictwo Naukowe.

Wielki słownik języka polskiego PWN, 2018, red. L. Drabik, Warszawa, t. 2.

Słowniki języka ukraińskiego

Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2005, ред. В.Т. Бусел, Київ–Ірпінь: Перун, т. 2.

Етимологічний словник української мови, 2012, ред. О.С. Мельничук, Київ, т. 6.

Знаки української етнокультури: Словник-довідник, 2006, ред. В.В. Жайворонок, Київ.

Словник української мови: в 11 томах, 1980, ред. І.К. Білодід, Київ: Наукова думка, 11.

Opracowania

Anusiewicz J., 1999, *Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku* [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin.

Bartmiński J., 2005, *Koncepcja językowego obrazu świata w programie slawistycznych badań porównawczych*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*”, Warszawa, nr 40, s. 259–280.

Bogdanowska-Jakubowska E., 2017, *Oblicza męskości/Faces of masculinity*, Katowice.

Kałasnik M., 2021, *Obraz lekarza w języku polskim (na podstawie danych leksykograficznych)*, „*Prace Językoznawcze*”, nr 1.

Linde-Usiekniewicz J., Łaziński M., 2022, *Dodatek. Język niedyskryminujący* [w:] *Polszczyzna na co dzień*, red. M. Bańko, Warszawa.

Misiak M., 2015, *Językowy obraz DOMU w etnolekcie lemkowski. Analiza danych słownikowych*, „*Slavistica Vilnensis*”.

Puzynina J., 2004, *Problemy wartościowania w języku i w tekście*, „*Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury*”, nr 16.

Rosińska A., 2003, *Językowy obraz pojęcia mężczyzna w reklamach prasowych*, „*Studia Medioznawcze*”, nr 4.

Sroka-Grądział A., Stoch N., 2021, *Słownikowy obraz chi ‘jeść’ w leksykografii chińskiej i tajwańskiej*, „*Prace Językoznawcze*”, nr 3.

Рудюк Т.В., 2018, *Вербалізація концептів чоловік, жінка: в українській фразеології*.

The linguistic world view of a man in Polish and Ukrainian languages. A lexicographic analysis

This paper reconstructs a linguistic world view of man in Polish and Ukrainian. To date the research was not conducted on this matter. Analysis includes two semantemes: Polish *mężczyzna* and Ukrainian *чоловік*, and is based on linguistics data from modern lexicographic sources of Polish and Ukrainian languages. Under the theory of the linguistic view of world, questions arise: what meaning both words contain, what cultural and social experience they transmit and what collective mentality they express. The findings indicate that despite genetic relationship of both languages, linguistic world view of man differs.

Key words: linguistic world view, linguistic world view of a man, Polish and Ukrainian languages, comparative linguistics

Klaudia Owerko

Uniwersytet Rzeszowski

DOI: 10.15584/978-83-8277-176-3_15

PREZESKA, AGRONOMKA, ADMINISTRATORKA. ANALIZA PORÓWNAWCZA POLSKICH NAZW ZAWODÓW ŻEŃSKICH WZGLĘDEM MĘSKICH

Wprowadzenie

Zagadnienie nacechowanych płciowo nazw profesji wzbudza wiele emocji wśród językoznawczyń/językoznawców, dziennikarek/dziennikarzy, lokalnych działaczek/działaczy samorządowych i innych świadomych, a czasem nawet przeciwnych użytkowników i użytkowników języka. W licznych publikacjach toczona są batalie o równomierne używanie końcówek męskich oraz żeńskich. Zainteresowane i zainteresowani pochylają się nad szeregiem kwestii związanych z opisywanym tematem, np. czy końcówki żeńskie w zawodach są w ogóle potrzebne, czy Polki i Polacy powinni tworzyć nazwy żeńskich zawodów od nazw męskich. Przykładem może być wyraz *architektka*, który został utworzony od rzeczownika męskoosobowego *architekt* poprzez dodanie formantu *-ka*. Może jednak poprawniej byłoby użyć nazwy męskiej i dodać przed nią zwrot osobowy *pani*, czego owocem jest określenie *pani architekt*? Sformułowany problem do tej pory nie został rozwiązany w jednoznaczny i zadawalający sposób, gdyż w dalszym ciągu męskie nazwy zawodów wyróżniają się na tle nazw profesji żeńskich, co odzwierciedla się w ich liczebności. Do chwili obecnej istnieje grupa wyrazów określająca nazwy zawodów, które oficjalnie nie posiadają jeszcze swojego żeńskiego odpowiednika, np. prezydent, chirurg, szklarz, tokarz, rektor, dziekan i premier. W języku istnieją również pewne nieścisłości w nazewnictwie polskich uroczystości i świąt. Przykładowo święto na cześć nauczycielek i nauczycieli określa się jako *Dzień Nauczyciela*. Widać tutaj wyraźną dominację męskości, która wysuwa się na pierwszy plan. Z tego powodu pewna część społeczeństwa wyraża swoje niezadowolenie, gdyż mimo że ta profesja jest wykonywana w 80% przez kobiety, nie zostało to w żaden sposób uwzględnione (Szpyra-Kozłowska 2021: 7). Opisanie sytuacji ukazuje występującą w języku dyskryminację płci¹. Helena Szewczyk podkreśla, iż opisywane zjawisko jest

---

¹ Pojęcie dyskryminacji w *Innym słowniku języka polskiego* zostało zdefiniowane w następujący sposób: „Prześladowanie jakichś osób lub ograniczenie ich praw ze względu na ich rasę, wyznanie, narodowość, płeć itp.” (Bańko 2000: 343). Podobna treść widnieje w *Słowniku*

w dużej mierze konsekwencją stygmatyzacji, która wynika ze stereotypowego spostrzegania ludzi i świata (Szewczyk 2017: 29). Ponadto powołując się na słowa Marii Peisert, warto dodać, że prawie we wszystkich dotąd poznanych kulturach rolę kobiety zawsze była podległość mężczyznom (Peisert 1994: 97).

Jednostki zaangażowane, działające przeciwko dyskryminacji, starają się ją przełamywać za pośrednictwem różnych metod. W ubiegłych latach odbyły się liczne kampanie promujące używanie męskich i żeńskich form nazw zawodów w takiej samej liczbie, np.: „Wystarczy słowo, by zacząć zmianę” (BNP Paribas Bank, @) i „Równi w pracy – to się opłaca” (Pataj 2016: 127). Jednym z głównych celów wymienionych promocji było zwrócenie uwagi, a następnie zwiększenie świadomości danej grupy społecznej (lub całego społeczeństwa) na przejawy dyskryminacji obecne w języku. Przeprowadzono również szereg badań, np. „Język ofert pracy” (2021). Wyniki dowiodły, iż ponad osiem na dziesięć kobiet biorących udział w teście sądzi, iż żeńskie nazwy zawodów powinny być powszechnie używane i uwzględniane (Grupa pracuj, @). Z kolei BNP Paribas opublikował raport zatytułowany „Jak język kształtuje rzeczywistość? Raport z badania ilościowego feminatywów” (BNP Paribas Bank, @). Jednym z zadań wybranych do eksperymentu dzieci było narysowanie kolejno naukowca, pilota i policjanta. Badanie dowiodło, iż percepcja profesji jest znacznie zmaskulinizowana – osiem na dziesięć dzieci przybliżyło postać mężczyzny, a nie kobiety (BNP Paribas Bank, @). Powstały również liczne publikacje, które poruszają kluczowe kwestie związane z opisywanym problemem, m.in. artykuły: Mariana Kucały (2000), Małgorzaty Karwatowskiej (2005), Jolanty Szpyry-Kozłowskiej (2005), Ireneusza Bobrowskiego (2012), Joanny Satoły-Staškowiak (2018) oraz Bożeny Taras (2019).

Nierówność płciowa ma swoje odbicie w języku. Dlatego celem niniejszego artykułu jest analiza porównawcza żeńskich i męskich nazw zawodów na przykładzie wybranych źródeł leksykograficznych, która ma w podsumowaniu ukazać rosnącą lub malejącą nieproporcjonalność w uwzględnianiu płci w nazewnictwie zawodów. Rozważania na temat liczebności nazw zawodów męskich i żeńskich warto rozpocząć od analizy stanowisk znanych badaczek/badaczy języka, które ukazały się w ubiegłych latach. W tym okresie doszło do znaczących przemian językowych i obyczajowych związanych z dążeniem do symetrii rodzajowo-płciowej.

Stanowiska znanych językoznawczyń i językoznawców

Kwestia feminatywów wzbudza spore zainteresowanie wśród intelektualistek/intelektualistów. Wiele z nich próbowało podać przyczyny powstałej w języku

---

współczesnego języka polskiego: „Odmawianie należytych komuś praw; szykanowanie, przesładowanie jednostki lub grupy społecznej z powodu odmiennej rasy, narodowości, religii, płci itp.” (Dunaj 1996: 214).

dysproporcji. Wskazane jest przytoczyć niektóre spostrzeżenia, aby poszerzyć badania i lepiej przedstawić podejmowany problem. Satoła-Staškowiak w następujący sposób argumentuje dominującą rolę męskich nazw zawodów:

Używanie rodzaju męskiego w sytuacjach dotyczących nazewnictwa grup mieszanych jest cechą charakterystyczną wszystkich języków słowiańskich, nawet gdy w znacznym stopniu w grupie przewagę liczebną mają kobiety. Używanie męskich nazw zawodów tam, gdzie istnieją żeńskie odpowiedniki, jest charakterystyczne dla niektórych obecnych języków. We współczesnych językach słowiańskich dzieje się tak na przykład w polszczyźnie i bułgarszczyźnie, stosunkowo rzadko w języku słowackim czy języku czeskim, znana jest tu łatwość/możliwość tworzenia form żeńskich pochodzących od form męskich (Satoła-Staškowiak 2018: 62).

Ze słów wspomnianej autorki wynika, iż język polski nie jest odosobniony i problem nazewnictwa istnieje również w innych językach słowiańskich.

W tym miejscu należy również przytoczyć fragment tekstu napisanego przez Kucalę, który zauważa językową dysproporcję: „Nazw zawodów, specjalności, stanowisk itp., które podobnie jak *kierowca*, *soltys*, *inżynier* mają tylko jedną formę, odnoszącą się zarówno do mężczyzn, jak i do kobiet, jest bardzo dużo” (Kucala 2000: 393), a następnie podaje jej przyczynę. Według niego wspomniane formy przyjęte są przez społeczność jako formy odnoszące się do płci męskiej oraz kojarzące się z nią – co jest kłopotliwe w komunikacji międzyludzkiej. Wspomniany autor podaje przykład pewnego ogłoszenia, które brzmiało następująco: „Małżeństwo – lekarz i inżynier – członkowie spółdzielni mieszkaniowej, poszukuje mieszkania” (tamże). Po tak sformułowanej wiadomości nie wiadomo, czy lekarzem jest kobieta czy mężczyzna. Podobnie jak w przypadku drugiego zawodu.

Ponadto językoznawczynie/językoznawcy dowodzą, iż w większości języków świata, które posiadają rodzaj gramatyczny, rzeczowniki męskoosobowe pełnią podwójną funkcję. Z jednej strony odnoszą się do mężczyzn, z drugiej zaś mają znaczenie ogólniejsze, ponieważ obejmują zarówno kobiety, jak i mężczyzn (Karwatowska, Szpyra-Kozłowska 2005: 19). W tekstach religijnych i prawnych forma męska również jest dominująca. Co więcej, są one pisane w taki sposób, jakby były adresowane wyłącznie do mężczyzn. Przykładem są fragmenty *Dekalogu* (tamże: 25). Kucala uważa, iż powodem takiego stanu rzeczy jest następujący czynnik: „Zawody, zajęcia, specjalności czy funkcje uważane tradycyjnie za wartościowsze, wyższe, mają z reguły formy wyłącznie męskie. Widać to między innymi w tekstach, które zawierają obfitość i różnorodność zawodowych określeń, na przykład w tekstach klepsydr – zmarła Wanda M., długoletni profesor Wydziału..., dziekan..., założyciel Katedry” (Kucala 2000: 394). Warto wspomnieć, że gdy nadawca w rozmowie wypowie nazwy zawodów, takie jak: *doktor*, *dyrektor*, *profesor*, to u większości odbiorców pojawi się w myślach obraz przedstawiciela płci męskiej, a nie żeńskiej. Według Taras „formy męskie jako nazwy zawodów i tytułów kobiet są traktowane jako poważniejsze i grzeczniejsze”

(Taras 2019: 259). Jeżeli nazwa profesji nie dysponuje formą męską, to często zawód ten jest w małym stopniu prestiżowy oraz dedykowany płci żeńskiej, gdyż znaczna część tej drugiej strony uważa go za niemęski, np. *niania* czy *przedszkolanka*. Jeśli znajdzie się mężczyzna, który chce pracować we wspomnianych wyżej zawodach, to natychmiast powstaje problem, jak nazwać wykonywany przez niego zawód (Satoła-Staškowiak 2018: 64).

Zdarza się, że formy żeńskie tworzone od form męskich mają charakter pejoratywny, gdyż wyrażają pogardliwy oraz lekceważący stosunek wobec osób tak określanych. Przykładem może być semantycznie asymetryczna para wyrazów *sekretarz* – *sekretarka*. Sekretarz kojarzony jest przez większość społeczeństwa jako zawód szacowny i dochodowy. Z reguły pełni poważną funkcję oraz zajmuje się ważnymi sprawami. Dodatkowo rzeczownik ten jest wzmocniany przez wyrażenia, takie jak: *sekretarz generalny*, *sekretarz stanu*, *pierwszy sekretarz partii* lub *sekretarz administracyjny*. Z kolei *sekretarka* to określenie podrzędnej roli, jaką kobieta pełni wobec swojego przełożonego. Zatem forma uprzejma wymaga użycia formy tytularnej *pani* oraz rzeczownika rodzaju męskiego, np. *pani sekretarz*, *pani profesor*, *pani prezes*, *pani doktor* (Karwatowska, Szpyra-Kozłowska 2005: 30–31).

Kucała w końcowych słowach rozdziału zatytułowanego *Językowe kłopoty z kobietami pracującymi* zauważa, iż żeńskich nazw zawodów jest zdecydowanie mniej, gdyż:

Chodzi tu [...] o nieujawnianie w nazwach zawodowych płci. Ze społecznego punktu widzenia płęć wykonawców czynności jest przeważnie nieistotna. Do nazywania tych wykonawców najbardziej odpowiednio byłyby więc rzeczowniki bezrodzajowe. Ponieważ jednak w naszym języku takich rzeczowników brak, ich funkcję pełnią rzeczowniki rodzaju męskiego (Kucała 2000: 396).

Z kolei Bobrowski podkreśla, że: „lepiej [...] będzie, jeśli ożywimy mechanizmy słowotwórcze języka i zasadę relacji słowotwórczej widoczną w parze *aktor*: *aktorka* upowszechnimy w fabryce językowej, która będzie produkować zarówno prefabrykat *prezes*, jak i *prezeska*, *psycholog*, jak i *psycholożka*” (Bobrowski 2012: 17).

Niekiedy utworzenie nazwy żeńskiej może okazać się problematyczne. Satoła-Staškowiak ukazuje, iż czasem może zdarzyć się tak, że w utworzonej nazwie zawodu żeńskiego dojdzie to tzw. „przesunięć semantycznych”. W takim przypadku forma męska ma inne znaczenie niż jej formalny odpowiednik żeński. Językoznawczynie podaje następujące przykłady:

maszynista – *maszynistka* (kobieta przepisująca teksty na maszynie), *kominiarz* – *kominiarka* (rodzaj czapki), *ciężarowiec* – *ciężarówka* (samochód ciężarowy), *dziekan* – *dziekanka* (urlop dziekański), *dplomata* – *dplomatką* (rodzaj teczek), *magister* – *magisterka* (praca magisterska), *marynarz* – *marynarka* (ubranie) (Satoła-Staškowiak 2018: 65).

Kolejnym problemem w utworzeniu równowartościowego żeńskiego odpowiednika są kwestie fonetyczne. Formy takie jak *architektka* czy *pediatrka* są kłopotliwe do wymówienia. Z tego powodu część zainteresowanych jest negatywnie nastawiona do powstających feminatywów i wyraźnie krytykuje tę tendencję, co zostało szerzej omówione w części czwartej artykułu.

Głosy przeciwne wobec feminatywów

Jak wspomniano wyżej, zdarzają się również głosy wyrażające sprzeciw wobec coraz większej liczby feminatywów. W roku 2018 Zofia Gołubiew napisała felieton, który ukazuje jej negatywny stosunek do niektórych nowo powstałych żeńskich form nazw zawodów. Fragmenty opublikowanego w „Dzienniku Polskim 24” (Gołubiew, @) tekstu brzmią następująco:

Taka opowiadka: Przychodzi dramaturżka do ministery i mówi, że premiera (a może premierka?) poleciła, by dyrektorka teatru „x” wystawiła jej sztukę, a wtedy ona przyjedzie na premierę. Prośba zostaje spełniona, polecenie wydane, więc literatka wsiada do auta, które prowadzi sympatyczna szoferka (a może kierownica lub kierowczyni?), by pojechać do miejscowości „y”, gdzie znajduje się ów teatr. [...]. Miejscowość „y” jest niewielka, więc rządzi w niej wójtka (wójcina?), która przyjaźni się zarówno z prezeską wielkiego koncernu tam się znajdującego, jak i z prezydentką sąsiedniego miasta i burmistrznią (burmistrzką?) nieco mniejszej miejscowości, leżącej nieopodal. [...] Tyle żartu. Ale przecież większość tych językowych dziwadel jest stosowanych przez dziennikarzy. A ja zupełnie nie mogę zrozumieć, czym uchylbia kobiecie nazwanie jej dramaturgiem, panią minister, panią premier czy panią konsul itp. [...]. A jak inaczej nazwać panią mecenas lub panią chirurg? Nie mamy też wątpliwości, że pilotka i kominiarka to nie są kobiety pilotujące samolot lub czyszczące kominy. [...] No cóż, jak każda przesada, i ta wydaje mi się po prostu śmieszna. W dodatku mam podejrzenia, że wynika ona z kompleksów, z poczucia niedowartościowania. A to z kolei jest żalodne (Gołubiew, @).

Według autorki felietonu wymienione „dziwadła” są całkowicie niepotrzebne – wyraźnie zaznacza, iż utożsamia się z męskimi końcówkami przy nazwach profesji, które według niej nie odbierają kobietom ich praw do pewnej odrębności językowej. Gołubiew postanowiła ukazać zbędność niektórych form żeńskich, wykorzystując konwencję absurdu. Jednak warto zaznaczyć, iż po lekturze wspomnianego tekstu nie wiadomo, jaki jest stosunek historyczki sztuki do form przyjętych jako powszechnie akceptowalne, np.: *malarka*, *lekarka*, *pisarka*, *doktorka* itd. Jednocześnie autorka ma pozytywny stosunek do używania form typu: *pani premier*, *pani minister*, *pani konsul* i negatywny do: *pilotka*, *kominiarka*, gdyż pospolicie odnoszą się do nazw przedmiotów (Szypra-Kozłowska 2021: 144–145).

Dwa lata później do przestrzeni internetowej trafił artykuł Jerzego Pawłasa, w którym stwierdził, iż: „Genderowo-feministyczna nowomowa atakuje uczelnie, tak jak opanowała już politykę (obrzydliwe feminatywy)” (Pawlas, @). Głosy te

pokazują, iż w społeczeństwie do tej pory istnieją pewne podziały dotyczące przydatności form żeńskich zawodów.

Stanowisko Rady Języka Polskiego

W roku 2012 Rada Języka Polskiego wydała stanowisko odnoszące się do żeńskich form nazw profesji i tytułów. Stało się to po tym, gdy w mediach pojawiło się wiele wypowiedzi w sprawie nazewnictwa zawodów w polszczyźnie. Kobiety opowiadały się za tym, aby używać zarówno formy męskiej, jak i żeńskiej: *architekt – architektka, psycholog – psycholożka, minister – ministra*. Rada podaje, iż nazwy żeńskie tworzy się od nazw męskich za pomocą przyrostków: *-ka, -ini/-yni*. Stanowisko odnoszące się do końcówki *-a* brzmi następująco:

Kończówka *-a* jest wykorzystywana wtedy, gdy mamy do czynienia z nazwą o charakterze przymiotnikowym, na przykład: *przewodniczący – przewodnicząca*. Zastosowanie jej do tworzenia rzeczownikowych nazw zawodów nie ma tradycji w polszczyźnie, ale jej użycie w proponowanych formach typu *ministra, premiera* czy *profesora* bierze się zapewne stąd, że potencjalne formy *ministerka, premierka* czy *profesorka* są odczuwane jako nacechowane potocznością (np. *profesorka*) lub wskazują na małość desygnatu (np. *premierka*; przyrostek *-ka* tworzy bowiem też zdrobnienia w polszczyźnie) (Rada Języka Polskiego 2012).

W opublikowanym pisemnym stanowisku językoznawczynie i językoznawcy podają też pary rzeczowników o odmiennych zaimkach, takie jak: *ten inżynier – ta inżynier, ten minister – ta minister, ten psycholog – ta psycholog* i wskazują, iż jeden z nich odnosi się do mężczyzny, a drugi do kobiety. Znajduje to swoje zastosowanie w praktyce:

1. *Rozmawiałem z ministrem (mężczyzną);*
2. *Rozmawiałem z minister (kobietą);*
3. *Minister podpisał rozporządzenie (mężczyzna);*
4. *Minister podpisała rozporządzenie (kobieta) (tamże).*

W przytoczonych przykładach płeć według Rady Języka Polskiego jest wyraźnie określona. W takich przypadkach nie ma potrzeby tworzenia odrębnych, pochodnych słowotwórczo nazw żeńskich (tamże).

Kolejny fragment oświadczenia wystosowanego przez zgromadzenie brzmiał następująco:

[...] formy żeńskie nazw zawodów i tytułów są systemowo dopuszczalne. Jeżeli przy większości nazw zawodów i tytułów nie są one dotąd powszechnie używane, to dlatego, że budzą negatywne reakcje większości osób mówiących po polsku. To, oczywiście, można zmienić, jeśli przekona się społeczeństwo, że formy żeńskie wspomnianych nazw są potrzebne, a ich używanie będzie świadczyć o równouprawnieniu kobiet w zakresie wykonywania zawodów i piastowania funkcji (tamże).

Analiza materiału na przykładzie wybranych źródeł leksykograficznych

Wiele nowych form żeńskich powstało w pierwszej połowie XX w. Wynika to z faktu, iż kobiety zaczęły wykonywać takie zawody, które wcześniej były zarezerwowane wyłącznie dla mężczyzn. W latach 1918–1939 używano takich rzeczowników, jak: *profesorka, adwokatka, dowódczyni, prezeska* i *doktor-ka* (Szpyra-Kozłowska 2021: 138–139). Pomimo zmian zachodzących w języku polskim, w *Słowniku języka polskiego* (1958) pod redakcją Witolda Doroszewskiego w dalszym ciągu odnotowano dominującą liczbę nazw zawodów posiadających rodzaj męski.

Zawarty w słowniku materiał językowy obejmuje dwa wieki – od połowy XVIII do połowy XX.

Nazwy zawodów zebrane pod literą „A” wykazują, iż do drugiej połowy XX w. istniał ten sam problem, który jest obecny współcześnie, gdyż w zbiorze wiele z nich nie ma swojego żeńskiego odpowiednika. Pod pierwszą literą alfabetu jest ich czterdzieści sześć (natomiast żeńskich form znajdziemy trzydzieści cztery).

Nazwy męskie tych zawodów, które nie mają swoich żeńskich odpowiedników, to: *ablegat, adaptator, adiunkt, admirał, aerolog, aeronauta, afiszera, afrykanista, agrobiolog, agrotechnik, akowiec, aktuariusz, akustyk, akuzator, akwizytor, alarmista, alchemik, alchimista, algebraik, analityk, anatom, anestezjolog, antologista, antykwaryusz, aplikant, apologeta, arachnolog, arbiter, archizator, archeograf, archeolog, archimandryta, archiprezbiter, architekt, archiwariusz, archiwista, areopagita, asekurant, asfalciarz, astrofizyk, astrolog, asyriolog, audytor, auskultant, auskultator* i *austernik*.

W całym słowniku zarejestrowano sto osiemdziesiąt cztery rzeczowniki zakończone na *-log*, np.: *ginekolog, filolog, farmakolog, agrobiolog, archeolog*. Jednak nie odnotowano żadnego żeńskiego odpowiednika zakończonego na *-łożka*, np.: *filolożka, farmakolożka, ginekolożka, archeolożka* (Kućała 2000: 393). Taras pisze, że w analizowanych przez nią tekstach prasy kobiecej, pochodzących z XX w., również nie ma żeńskich nazw zawodów utworzonych od rzeczowników rodzaju męskiego zakończonych na *-log* (Taras 2019: 256).

W zbiorze leksykograficznym zarejestrowano także wspomniane trzydzieści cztery nazwy żeńskich zawodów zaczynających się literą „A”: *abiturientka, adiustatorka, administratorka, admirałtorka, adwokatka, agentka, agitatorka, agronomka, akcjonariuszka, akompaniaturka, akrobatka, aktoreczka, aktorka, aktywistka, akuszerka, akwafortka, akwarelistka, alceistka, alpinistka, altystka, amantka, amatorka, ambasadorka, animalistka, aptekarka, aranżerka, arfistka, artystka, aspirantka, astronomka, asystentka, atamanica, atletka* i *autorka*. Podane żeńskie nazwy zawodów zostały utworzone od nazw męskich poprzez dodanie formantu słowotwórczego *-ka*.

Warto zaznaczyć, że każda z wymienionych nazw ma swój męski odpowiednik. Rzeczowniki męskie z reguły są pierwotne i motywują rzeczowniki rodzaju żeńskiego poprzez dodanie do nich formantów słowotwórczych *-ka*, *-ini/-yni*, *-ica*. Zjawisko odwrotne, czyli tworzenie form męskich od żeńskich, jest w języku polskim rzadkością. Pojawia się głównie wśród nazw zwierząt w sytuacji, gdy cały gatunek nazywany jest formą gramatycznie żeńską, np.: *kaczka* – *kaczor*, *gęś* – *gąsior* (Karwatowska, Szpyra-Kozłowska 2005: 30).

Wyjaśnienia znaczeń rzeczowników żeńskich (oznaczających zawody) umieszczonych pod literą „A” w dwudziestu ośmiu przypadkach odnoszą się do rzeczownika rodzaju męskiego. Oto wybrane przykłady:

1. Autorka – ‘kobieta autor’ (D 261)²;
2. Asystentka – ‘kobieta asystent’ (D 233);
3. Aptekarka – ‘kobieta aptekarz’ (D 181);
4. Adwokatka – ‘kobieta adwokat’ (D 31);
5. Agentka – ‘kobieta agent’ (D 40);
6. Administratorka – ‘kobieta administrator’ (D 26).

Z kolei tylko sześć rzeczowników rodzaju żeńskiego posiada takie wyjaśnienia, które nie wiążą się w swojej definicji z nazwami zawodów męskich:

1. Aktorka – ‘artystka dramatyczna lub filmowa’ (D 63);
2. Akuszerka – ‘in. położna; kobieta wyszkolona w pomocy i usłudze przy porodach’ (D 69);
3. Alcistka – ‘in. altystka; kobieta śpiewająca altem’ (D 77);
4. Altystka – ‘in. alcistka; kobieta śpiewająca altem’ (D 97);
5. Amantka – ‘aktorka grająca rolę kochanek’ (D 100);
6. Animalistka – ‘artystka biorąca zwierzęta za temat swych dzieł’ (D 140).

W roku 2000 wydano *Inny słownik języka polskiego* pod redakcją Mirosława Bańki. W przedmowie czytamy, iż słownik ten jest „próbą odrobienia zaniechań polskiej leksykografii” (Bańko 2000: 1). Pod pierwszą literą alfabetu mieści się czternaście rzeczowników oznaczających zawód męski, które nie mają żeńskich odpowiedników: *aforysta*, *akwarelista*, *alchemik*, *alergolog*, *alpejczyk*, *anestezjolog*, *antropolog*, *antyterrorysta*, *aplikant*, *architekt*, *armator*, *astrolog*, *astronom* i *ataman*. W słowniku Doroszewskiego takich rzeczowników było ponad trzy razy więcej. W odwrotnej sytuacji występuje tylko jeden rzeczownik rodzaju żeńskiego: *akuszerka*. Z kolei dwadzieścia pięć rzeczowników posiada formę zarówno męską, jak i żeńską: *administrator* – *administratorka*, *adwokat* – *adwokatka*, *agent* – *agentka*, *agronom* – *agronomka*, *akcjonariusz* – *akcjonariuszka*, *akompaniator* – *akompaniatorka*, *akordeonista* – *akordeonistka*, *aktor* – *aktorka*, *aktywista* – *aktywistka*, *akwizytor* – *akwizytor*, *alcista* – *alcistka*, *alpinista* – *alpinistka*, *altowioli* – *altowioli*, *analitik* –

² W dalszej części artykułu przykłady haseł językowych i ich objaśnienia będą pochodzić z tego samego wydania. Hasło słownikowe będzie oznaczone literą D i cyfrą oznaczającą stronę, na której się znajduje.

analityczka, anglista – anglistka, animator – animatorka, ankieter – ankieterka, aptekarz – aptekarka, aranżer – aranżerka, archiwista – archiwistka, arcymistrz – arcymistrzyni, artysta – artystka, asystent – asystentka, atleta – atletka i autor – autorka.

Przeprowadzona analiza dwóch słowników wykazała, że na przestrzeni ok. 50 lat doszło do istotnych zmian językowych i powiększenia zasobów form, które uwzględniają różnicę płciową wykonawców profesji.

Podsumowanie

Przytoczone publikacje wykazują, iż „wojna” o żeńskie końcówki nadal nie została jednoznacznie rozstrzygnięta. Jednak obecną sytuację można z pewnością określić jako dynamiczną i stale postępującą na korzyść kobiet. Rada Języka Polskiego zwróciła uwagę na to, że język cały czas ewoluuje. Tak więc znaczącą rolę w nazewnictwie odgrywa społeczeństwo, i to w dużej mierze od niego zależeć będzie, jakie formy będą przyjęte oraz akceptowalne w danej zbiorowości. Grono lingwistek/lingwistów wskazuje też na to, iż w „walce o język” nie chodzi tylko o to, aby stał się on bardziej symetryczny względem płci, ale o to, by nie miała w nim miejsca dyskryminacja (Satoła-Staśkowiak 2018: 63). Powstające publikacje, artykuły oraz teksty naukowe są dowodem na to, że temat ten nie jest obojętny dla językoznawczyń/językoznawców – wręcz przeciwnie jest ciągle poruszany i analizowany. Co więcej, wkracza on w obszary obyczajowe, kulturowe i polityczne. Sytuacja w XX w. z pewnością różni się od tej w XXI w. Potwierdziła to przeprowadzona w drugim rozdziale analiza haseł słownikowych zgromadzonych pod literą „A” w *Słowniku języka polskiego* i *Innym słowniku języka polskiego*. Zmiany zachodzące na przestrzeni lat są wyraźnie widoczne. W sferze publicznej i prywatnej użytkowniczki i użytkownicy języka coraz częściej biorą pod uwagę odrębność kobiet i uwzględniają ją w języku. Zważając na ten czynnik, można wysnuć wniosek, iż świadomość społeczeństwa jest coraz większa, co w przyszłości może zaowocować kolejnymi zmianami językowymi, uwzględniającymi jeszcze bardziej różnice płciowe.

W uwagach końcowych publikacji *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim* czytamy, iż: „powinniśmy wpływać na elementy (języka), które są kwestią naszego wyboru” (Karwatowska, Szpyra-Kozłowska 2005: 221). Refleksja ta jest istotna i pokazuje, jak ważna jest świadomość społeczeństwa oraz jaki ma wpływ na polszczyznę.

Bibliografia

- Bańko M. (red.), 2000, *Inny słownik języka polskiego*, t. 1 (a-ó), Warszawa.
BNP Paribas Bank, @, *Wystarczy słowo*, <https://www.bnpparibas.pl/wystarczyslowo#!feminytywy> (dostęp: 17.04.2023).

- BNP Paribas Bank, @, *Jak język kształtuje rzeczywistość?*, https://www.bnpparibas.pl/wystarczy_slovo/utills/doc/Raport_z_badiana_na_temat_feminytyw%C3%B3w.pdf (dostęp: 17.04.2023).
- Bobrowski I., 2012, *Modele gramatyczne a równość płci. Problemy rzeczywiste a pozorne* [w:] *Oblicza płci. Język, kultura, edukacja*, red. M. Karwatowska, J. Szpyra-Kozłowska, Lublin, s. 13–21.
- Doroszewski W. (red.), 1958, *Słownik języka polskiego*, t. 1 (a-ć), Warszawa.
- Dunaj B. (red.), 1996, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- Gołubiew Z., @, *Kierowczynie, wójtka, prezydentka, czyli językowe dziwolągi*, <https://plus.dziennikpolski24.pl/kierowczynie-wojtka-prezydentka-czyli-jezykowe-dziwolagi/ar/13371016> (dostęp: 17.04.2023).
- Grupa pracuj, @, *Język ofert pracy – kobiety o feminytywach. Badanie Pracuj.pl*, <https://media.pracuj.pl/149349-jezyk-ofert-pracy-kobiety-o-feminytywach-badanie-pracujpl> (dostęp: 17.04.2023).
- Karwatowska M., Szpyra-Kozłowska J., 2005, *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*, Lublin.
- Karwatowska M., Szpyra-Kozłowska J., red., 2012, *Oblicza płci. Język, kultura, edukacja*, Lublin.
- Kućała M., 2000, *Polszczyzna dawna i współczesna. Studia i szkice*, Kraków.
- Pataj M., 2016, *Kampanie społeczne jako narzędzie przeciwdziałania dyskryminacji w Polsce* [w:] *Dyskryminacja. Przyczyny – przejawy – sposoby zapobiegania*, red. M. Lesińska-Staszczuk, J. Wasil, Lublin, s. 119–132.
- Pawlas J., @, *Prawo bez znaczenia – Jerzy Pawlas*, <https://solidaryzm.eu/2020/12/23/prawo-bez-znaczenia-jerzy-pawlas/> (dostęp: 18.04.2023).
- Peisert M., 1994, „On” i „ona” we współczesnej polszczyźnie potocznej [w:] *Język a kultura*, t. 9, red. J. Anusiewicz, K. Handke, Wrocław, s. 97–108.
- Rada Języka Polskiego, 2012 @, *Stanowisko Rady Języka Polskiego w sprawie żeńskich form nazw zawodów i tytułów*, https://rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1359:stano-wisko-rady-jzyka-polskiego-w-sprawie-ekich-form-nazw-zawodow-i-tytuow (dostęp: 7.02.2023).
- Satola-Staśkowiak J., 2018, *O imionach i współczesnych nazwach zawodów w perspektywie płci – poglądowy szkic konfrontatywny*, „Językoznawstwo”, nr 1(12), red. K. Kusal, Łódź, s. 61–72.
- Szewczyk H., 2017, *Równość płci w zatrudnieniu*, Warszawa.
- Szpyra-Kozłowska J., 2021, *Nianieki, ministra i japonki. Eseje o języku i płci*, Kraków.
- Taras B., 2019, *Kobieta wobec prawa w odrodzonej Rzeczypospolitej. Świadomość społeczna a świadomość językowa* [w:] *Język nasz ojczysty: prawda, dobro, piękno*, red. B. Taras, W. Kochmańska, M. Krauz, Rzeszów, s. 251–261.

Chairwoman, agronomistress, administratrix. A comparative analysis of Polish names of female professions in relation to male ones

The aim of this article was conducting a comparative analysis of female and male profession titles, which intended to show a rising or descending tendency of gender discrimination present in the Polish language. The introduction depicted the current situation in regards to the main topic. The following part built up on the problem, connoting well-known linguist’s opinions. Thereafter, the position of language feminization’s opposers was presented and the viewpoint of the Council of the Polish Language was characterised. The next section is the analysis of selected entries from the *Dictionary of the Polish Language* (under the editorship of Witold Doroszewski). It focused on male and female nouns denoting professions that were found in the said dictionary under the letter „A”. Then, many disproportions between them were pointed out. *Another Dictionary of the Polish Language* (under the editorship of Mirosław Bańko) was used to broaden the analysis of male counterparts of these occupation denoting nouns. In conclusion, the attention was turned to the complexity of this problem and the constant evolution of language, that is heading towards reducing gender differences.

Key words: man, woman, feminatives, profession, gender differences

Marta Surowiec

Uniwersytet Rzeszowski

DOI: 10.15584/978-83-8277-176-3_16

POROZMAWIAĆ JAK MĘŻCZYŻNA Z MĘŻCZYŻNĄ – STEREOTYP MĘŻCZYŻNY I MĘSKOŚCI ZAWARTY W ZWIĄZKACH FRAZEologiczNYCH

Teoria stereotypu

Pojęcie stereotypu zostało wprowadzone do literatury na początku lat dwudziestych ubiegłego wieku przez dziennikarza Waltera Lippmanna w książce *Public Opinion* (Schaff 1981: 46). Według autora stereotypy to obrazy w głowach ludzi. Są wytworami ludzkiej świadomości, które pomagają człowiekowi poukładać otaczającą go rzeczywistość, jeszcze zanim zdąży ją poznać i doświadczyć (tamże: 50–52). Jerzy Bartmiński i Jolanta Panasiuk definiują to pojęcie jako zestaw typowych cech danego obiektu, które potocznie uznaje się za normalne, reprezentatywne (Bartmiński, Panasiuk 2010: 372). Za jego podstawę uważają subiektywną generalizację, która przypisuje wszystkim przedstawicielom danego gatunku pewne właściwości, dlatego stereotypy często zawierają uogólnione opinie, w których *każdy* lub *wszyscy* reprezentanci *zawsze* zachowują się w dany sposób lub posiadają jakąś cechę (tamże: 377–378).

Stereotyp realizuje się w języku – jest on w sposób werbalny definiowany, a poznaje się go w wyniku procesu komunikacji. Do funkcji języka można zaliczyć przekazywanie stereotypów, ich utrzymywanie oraz wyrażanie. Zwraca się tu także uwagę na pojęcie relatywizmu językowego, ponieważ zakłada on, że słownictwo kształtuje proces myślowy człowieka. To wszystko zawiera się również w funkcji stereotypu, który dostarcza określonych schematów poznawczych, uporządkowuje sposób postrzegania rzeczywistości (Bielińska-Gardziel 2009: 23). Stereotyp realizuje się przede wszystkim w języku potocznym i artystycznym. Model świata utrwalony w tych stylach języka jest interpretacją i projekcją rzeczywistości, a nie jej obiektywnym odzwierciedleniem (Bartmiński, Panasiuk 2010: 373). Ta tzw. „nadwyżka znaczeniowa”, cechy dodatkowe tworzą potoczne wyobrażenie przedmiotu, niekoniecznie dokładne i oddające to, jakie coś jest w rzeczywistości.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie, jak w polskich związkach frazeologicznych realizowany jest stereotyp mężczyzny i różnych aspektów męskości. Analiza obejmuje zarówno frazeologizmy odnoszące się do przedstawiciela płci męskiej, jak i do podstawowych ról społecznych, które spełnia mężczyzna.

Paradygmaty męskości i stereotypowy obraz mężczyzny

W zachodniej kulturze można dziś wyodrębnić dwa wzorce osobowe mężczyzny. W nowym paradygmacie męskości stawia się nacisk na równość pomiędzy kobietą a mężczyzną, na wymiennność i uzupełnianie się ich społecznych ról. Zachowanie mężczyzny przestaje być determinowane potrzebą dominacji nad kobietą, dla której jest on przyjacielem i partnerem biorącym czynny udział w życiu rodzinnym (Olejniczak 2018: 106). Naukowcy udowadniają także, że cechy i role powszechnie uważane za męskie nie są wynikiem predyspozycji biologicznych, a presji społecznych i uwarunkowań kulturowych. Mężczyzna może podejmować indywidualne wybory, dzięki którym może się samorealizować. Ma on także prawo do okazywania uczuć czy emocji, wyrażania swoich pragnień (Arcimowicz 2003: 56–57). Podstawą tradycyjnego pojmowania męskości jest natomiast przeświadczenie, że o podziale ról społecznych decyduje płeć oraz przekonanie o dominującej roli mężczyzny w kształtowaniu kultury (tamże: 29–30). Tradycyjny paradygmat męskości zakłada także, że mężczyzna nie powinien wyrażać uczuć, a polegać na rozumie i racjonalnym myśleniu (tamże: 56–57).

Pomimo upływu lat, zmian społeczno-ekonomicznych, obraz mężczyzny ukształtowany w kręgu kultury judeochrześcijańskiej i w epoce wiktoriańskiej nie uległ większym zmianom. Na podstawie wielu badań Stefan Florek nakreślił stereotypowy wizerunek mężczyzny, uwzględniając jego cechy, takie jak np. inteligencja, twórczość, ambicja, brak wrażliwości, rywalizacja, ciągła gotowość do uprawiania seksu (Florek 2008: 24–25).

Przytoczone cechy opierają się na zjawisku hegemonicznej męskości, która promuje mężczyznę dominującego, heteroseksualnego, odznaczającego się siłą fizyczną. Niewpisanie się w taki obraz może powodować bezpodstawne i krzywdzące podważanie wartości jednostki jako mężczyzny (Olejniczak 2018: 110).

Związki frazeologiczne a postrzeganie świata

Renata Przybylska definiuje frazeologizmy jako „utarte, tradycyjne połączenie wyrazów zapamiętywane i odtwarzane w całości, podobnie jak pojedyncze wyrazy”. Zaznacza, że znaczenie frazeologizmu nie wynika z semantyki jego składników (Przybylska 2003: 176). Związki frazeologiczne cechują się obrazowością oraz operowaniem konkretnymi obrazami. Ta wyrazistość wzmacnia żywość oraz plastyczność wypowiedzi. Niewątpliwie te jednostki leksykalne charakteryzują się również dobitnością i ekspresywnością. Często są one przesadne, karykaturalne czy humorystyczne (Kurkowska, Skorupka 1959: 177–178). Uświadamia to także inną ważną funkcję tych związków – wartościowanie, wydawanie sądów, ocena zjawisk, zachowań, osób (Lewicki, Pajdzińska 2010: 330).

Ponadto frazeologizmy (występujące w każdym języku) przez swoją czytelną strukturę wewnętrzną oraz metaforyczną lub metonimiczną motywację znaczenia szczególnie wyraziście oddają sposoby konceptualizacji składników rzeczywistości oraz ogólne prawidła, jakie organizują jej obraz. Są one cennym źródłem wiedzy na temat postrzegania świata, wartości wyznawanych w danym społeczeństwie (Pajdzińska 2006: 21–22). Są jednym ze składników językowego obrazu świata (w skrócie JOS). Ryszard Tokarski definiuje JOS jako zbiór prawidłowości, które zawierają się w związkach gramatycznych oraz znaczeniach zasobów leksykalnych danego języka, które pokazują, jak dane społeczeństwo postrzega i kategoryzuje świat, jakie hierarchie wartości akceptuje. Co warto zaznaczyć, interpretacja świata w języku jest zawsze powiązana z opisywaną rzeczywistością i kulturą, w jakiej dane społeczeństwo funkcjonuje (Tokarski 2010: 366, 369). Oznacza to, że frazeologizmy nie są wolne od stereotypizacji, ponieważ odzwierciedlają one system wartości przyjęty przez daną narodowość, a przez to, że są one utrwalone w języku, jednocześnie te stereotypy przekazują.

Obraz mężczyzny i różnych aspektów męskości w analizowanym materiale

W tej części pracy zostaną omówione związki frazeologiczne odnoszące się do mężczyzny, męskości, męża oraz ojca. Zebrany materiał pochodzi ze *Słownika frazeologicznego języka polskiego* Stanisława Skorupki oraz *Słownika frazeologicznego PWN* Anny Kłosińskiej. Obejmuje on związki stałe, łączliwe i luźne. Definicja pojawia się w przypadku związków stałych, pozostałe rodzaje nie wymagają natomiast wyjaśnienia ich sensu (Skorupka 1967: 7). Analizowany korpus materiału został podzielony według kryterium semantycznego.

a) frazeologizmy wartościujące pozytywnie mężczyznę

- „Porozmawiać, pomówić (z kimś) itp. jak mężczyzna z mężczyzną – porozmawiać z kimś otwarcie, w sposób zdecydowany” (Kłosińska 2005: 215);
- „Fajny, równy chłop, gość; setny chłop, gość – o mężczyźnie godnym uznania, dzielnym, sympatycznym; zuch, chwät”;
- „Na (zdrowy) chłopski rozum – posługując się rozsądkiem, rozwagą; trzeźwo, krytycznie” (tamże: 33);
- „Chłop byczy, fajny, morowy, równy, swój, złoty – porządny, solidny człowiek, zuch, chwät”;
- „*Pot.* równy, setny, swój chłopak – zuch, chwät” (Skorupka 1967: 133).

W przytoczonych związkach frazeologicznych pojawia się zaledwie jeden przykład, który zawiera w sobie wyraz *mężczyzna*. W słownikach języka polskiego *mężczyzna* definiowany jest jako „dorosła osoba płci męskiej” (Bańko 2000: 847), „dorosły, dojrzały człowiek płci męskiej” (Szymczak 1996: 141). Frazeologizm „porozmawiać, pomówić (z kimś) itp. jak mężczyzna z mężczyzną” przypisuje dojrzałym przedstawicielom płci męskiej umiejętność rozmowy w sposób otwarty, zdecydowany, a co za tym idzie – łatwiejsze rozwiązywanie różnych problemów. Pozostałe przykłady są złożone z rzeczowników *chłop*, *gość*, *chłopak* oraz przymiotnika odrzeczownikowego *chłopski*. Autor hasła w *Innym słowniku języka polskiego* podaje m.in. następujące definicje *chłopa*: „**1. Chłop** to rolnik, zwłaszcza mający niewiele ziemi. [...] **2. Chłopem** nazywamy dorosłego mężczyznę, zwłaszcza silnego i zdrowego. Słowo potoczne” (Bańko 2000: 167).

W pierwszym znaczeniu autor odwołuje się do sensu wyrazu *chłop*, który wiąże się z osobą zajmującą się przede wszystkim uprawą roli. *Chłopami* określano także najuboższą warstwę społeczną, nieposiadającą żadnych praw obywatelskich czy przywilejów. Z tego powodu wyraz ten posiadał negatywne konotacje. W drugim znaczeniu wskazany jest pozytywny wydźwięk leksemu *chłop*, który w słownictwie potocznym nazywa zwykle silnego i zdrowego mężczyznę. Ten wyraz jest nacechowany pozytywnie we frazeologizmach. Podobne skojarzenia wywołuje rzeczownik *gość*, który nazywa m.in. „mężczyznę, którego bliżej nie znamy lub do którego mamy pozytywny stosunek emocjonalny” (tamże: 470). Wyrazem neutralnym, który zyskuje dodatnie nacechowanie, jest *chłopak*, czyli młody mężczyzna.

Przymiotnikami powtarzającymi się w analizowanym materiale są *fajny*, *równy*, *setny*, *swój*. Należą one do słownictwa emocjonalnego, służącego do wyrażania opinii, sądów, emocji. Używane są w określeniach kolokwialnych w połączeniu z wyrazami *człowiek*¹, *facet*² czy *ubaw*³. W przytoczonych frazeologizmach wskazują one na to, że mężczyzna to osoba, która zawsze jest zaradna, pomocna, życzliwa. Przymiotniki pojawiające się jednorazowo to *byczy*, *morowy*, *złoty*. Pierwszy z nich to derywat utworzony od rzeczownika *byk*, który symbolizuje siłę fizyczną, zdrowie. *Morowy* to natomiast rubaszne określenie „o człowieku: godny zaufania, dzielny; równy” (Szymczak 1996: 203). Również *złoty*⁴ używany jest w celu wyrażenia o kimś pozytywnej opinii, pochwalenia kogoś.

W słownikach frazeologicznych znajdują się także frazeologizmy ze słowem *mąż* w znaczeniu „podniosłe, uroczyście o mężczyźnie, zwłaszcza godnym szacunku, ze względu na zalety charakteru, umysłu itp.” (tamże: 123). To np. „jak

¹ WSJP, swój człowiek, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/39188/swoj/5228353/swoj-czlowiek> (dostęp: 20.04.2023).

² WSJP, równy facet, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/24599/rowny/5126286/facet> (dostęp: 20.04.2023).

³ WSJP, setny ubaw, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/39648/setny/4005799/ubaw> (dostęp: 20.04.2023).

⁴ WSJP, złoty chłopak, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/22646/zloty/4968383/chlopak> (dostęp: 20.04.2023).

jeden mąż: a) wszyscy naraz, w tym samym momencie, jednocześnie; b) wszyscy razem, zgodnie, solidarnie”, „mąż opatrnościowy” (Kłosińska 2005: 213). Ze względu na ograniczoną objętość tekstu te związki nie będą dokładniej omówione. Warto jednak zasygnalizować, że one również traktują mężczyznę jako nośnika pozytywnych wartości.

b) frazeologizmy wskazujące męskie przymioty

- „Męska: ambicja, energia, godność, odwaga, postawa, powaga, rada, siła, stałość, uroda”;
- „Męski: czyn, umysł”;
- „Męskie serce – charakterystyczna(-y, -e) dla mężczyzny; dzielna(-y, -e), energiczna(-y, -e), męzna(-y, -e), odważna(-y, -e)” (Skorupka 1967: 433).

Przytoczone przykłady są budowane przez przymiotnik *męski*. Ten wyraz rozumie się jako „odnoszący się do mężczyzny, mężczyzn; złożony z mężczyzn; będący mężczyzną”, „właściwy mężczyźnie, typowy dla mężczyzny: energiczny, silny, odważny, śmiały” (Szymczak 1996: 140). W zacytowanych frazeologizmach *męski* występuje w połączeniu ze słownictwem nacechowanym pozytywnie. Rzeczowniki, które mogą być opisane jako *męskie*, pokrywają się w większości z cechami stereotypowo przypisywanymi mężczyźnie. Joanna Cukras-Stelągowska pisze, że „niektórzy młodzi mężczyźni nadal utożsamiają męskości z tradycyjnie przypisanymi jej cechami: panowaniem nad emocjami, aktywnością, ambicją, honorem, rywalizacją, dominacją, rolą »przywódcy stada«” (Cukras-Stelągowska 2008: 309). Mężczyźni są zatem nośnikiem wartości i cech, które powszechnie uważane są za pozytywne. Osoby tej płci kierują się rozumem, mądrością, potrafią racjonalnie i krytycznym okiem ocenić daną sytuację. Są gotowi do działania, do poświęcenia. Taki obraz męskości kształtowany jest już od czasów antycznych, na co zwróciła uwagę Elwira Olejniczak: „Antyczny motyw herosa uzupełnili bohaterowie i późniejsi często fikcyjni superbohaterowie zwalczający wszelkie przejawy zła. Wszystkich ich łączyło jedno – dokonywali wielkich czynów, byli ofiarni, szlachetni, waleczni, a ich losy opisywano w dziełach literackich, obrazowano w sztuce malarskiej i filmowej. Wyjątkowe czyny sprawiały, iż byli wzorcami moralnymi dla społeczności czasów, w których przyszło im żyć” (Olejniczak 2018: 108). Do oddania tych cech – ofiarności, waleczności, odwagi – posłużono się także wyrazem *serce*, które symbolizuje miłość, namiętność, ale również wymienione wyżej przymioty.

c) frazeologizmy odnoszące się do wyglądu mężczyzny

- „Chłop jak dąb – dobrze zbudowany, wysoki, silny, przystojny mężczyzna”;
- „Chłop w chłopu – o roslých, postawnych mężczyznach” (Kłosińska 2005: 33);

- „Chłop ćwikowaty, mocny, potężny, rosły, setny, sążnisty, tęgi”;
- „Na chłopca (długi, wysoki, głęboki) – na wysokość dorosłego mężczyzny”;
- „Na schwał, kawał chłopca – dobrze zbudowany, silny mężczyzna” (Skorupka 1967: 133).

Słowo *mężczyzna* w zacytowanych związkach frazeologicznych zastąpione jest wyrazem *chłop*. Leksem ten występuje zatem z dużą częstotliwością w polskiej frazeologii. *Chłop* charakteryzuje się wysokim wzrostem, tężyzną, rosłością. Jest on uosobieniem siły, potęgi. Wyrażone jest to także przez porównanie go do dębu. Ze względu na twardość drewna to drzewo symbolizuje nieśmiertelność lub niezwykłą trwałość, a także niezłomną siłę (Biedermann 2001: 65).

W opisie mężczyzny pojawia się także wiele określeń odwołujących się do jego stereotypowych aspektów fizycznych i wizualnych. Przeszarały przymiotnik *ćwikowaty* wiąże się ze zdrowym wyglądem⁵. Do siły fizycznej odnoszą się wyrazy *mocny*, *potężny*, ale również *tęgi*, który wskazuje na dużą tuszę. „Atrybutem” przedstawiciela płci męskiej jest również wzrost – wskazuje się go w związku *na chłopca (długi, wysoki, głęboki)*. Interesujące jest tutaj użycie słowa *głęboki*. Autor hasła w WSJP⁶ wyjaśnia sens tego wyrazu w odniesieniu m.in. do rzeczowników *basen*, *dekolt*, *rondel*. Obecność przymiotnika *głęboki* w tym frazeologizmie jest motywowana znaczeniem leksemu, który wskazuje na wielkość opisywanego przedmiotu, jego dużą odległość od powierzchni. Pożądane jest, aby mężczyzna był wysokiego wzrostu – wyrażają to przymiotniki *sążnisty*, *rosły*. *Sążnisty* jest derywatem słowotwórczym od rzeczownika *sążeń*, który ma następujące znaczenie: „dawna miara długości równa w Polsce około 190 cm”⁷. W przytoczonym materiale widoczne jest, jakie „właściwości” męskiego ciała są pożądane.

Co ciekawe, nie podaje się we frazeologizmach niepożądanych cech wyglądu mężczyzny, takich jak np. otyłość, niski wzrost, brak umięśnionego ciała. Wskazuje się jedynie na pozytywne aspekty fizyczne mężczyzn, utrwała się stereotypowy wizerunek osoby tej płci, kształtując ideał, do którego należy dążyć. Zwraca się w nich uwagę na smukłą sylwetkę, umięśnione ciało. Cukras-Stelągowska zaznacza, że „mięśnie zawsze symbolizowały męską władzę (poprzez odwołanie się do fizycznej przewagi mężczyzn nad kobietami) i stanowiły formę kodowania »naturalności« różnicy seksualnej. I dziś kojarzone są pozytywnie z możliwościami zaimponowania kobietom oraz ze sprawnością seksualną” (Cukras-Stelągowska 2008: 308, cyt. za: Melosik 2002: 119). Autorka zwraca także uwagę na obecny kult pięknego ciała – „od mężczyzn również wymaga się »dobrego wyglądu«, przy czym niektórzy rozumieją przez to dobrze skrojony garnitur, inni

⁵ W *Słowniku języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego *ćwikowaty* występuje w połączeniu z wyrazem *chłop* (SJP Dor, *ćwikowaty*, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/cwikowaty;5419507.html>, dostęp: 21.04.2023).

⁶ WSJP, *głęboki*, https://wsjp.pl/haslo/do_druku/5222/gleboki (dostęp: 21.04.2023).

⁷ SJP Dor, *sążeń*, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/sazen;5495317.html> (dostęp: 21.04.2023).

dobrze wyrzeźbione mięśnie” (tamże: 314). Wizerunek osoby płci męskiej, który zawarty jest w związkach frazeologicznych, jest, pomimo upływu setek lat, wciąż aktualny i pożądany.

d) frazeologizmy deprecjonujące wartość mężczyzny

- „Chłopiec do bicia – o kimś, na kogo zrzuca się winę za cudze błędy lub kto jest ciągle krytykowany przez wszystkich” (Kłosńska 2005: 33);
- „Chłopiec na posyłki – o kimś, kto wykonuje czyjeś drobne polecenia, kim się ktoś wysługuje” (tamże: 340);
- „Chłopek roztropek – mądrala”;
- „Chłop od cepa” – silny, ale niezgrabny mężczyzna; prostak, grubianin (Skorupka 1967: 133).

Nawiązując do negatywnych cech uosabianych z mężczyzną, we frazeologizmach pojawiają się słowa *chłopiec*, *chłopek*, *chłop*. Warto zaznaczyć, że w poprzednich przykładach *chłop* był wartościowany pozytywnie, a w związku *chłop od cepa* wyraz ten ma ujemne konotacje. Uosabia on wprawdzie fizyczną siłę, ale także prostactwo, grubiaństwo. Wzmocnione jest to użyciem leksemu *cep*. Autor hasła w WSJP definiuje *cep* jako „narzędzie mające postać dwóch połączonych rzemieniem drewnianych drążków, z których jeden trzymano w dłoni, a drugim uderzano w kłosa zżętego zboża, aby oddzielić ziarna”⁸. Przykładowymi połączeniami z użyciem *cepa* w tym znaczeniu jest m.in. *prosty jak budowa cepa*. Wyraz ten symbolizuje zatem prostotę, coś nieskomplikowanego. Cepem można określić także człowieka: „*pot. pejorat.* człowiek, który zdaniem mówiącego odznacza się ograniczoną inteligencją i brakiem kultury osobistej”⁹.

Negatywne konotacje posiada w przytoczonych frazeologizmach słowo *chłopiec*. W ISJP definiowany jest jako „dziecko płci męskiej”, „młody mężczyzna” (Bańko 2000: 168). Pojawia się także w znaczeniu „młody pracownik wykonujący pomocnicze prace, np. w zakładzie rzemieślniczym. Słowo przestarzałe” (tamże). W każdym rozwinięciu hasła *chłopiec* wiąże się z młodością. Uosabiana jest ona często z niedojrzałością, brakiem doświadczenia życiowego¹⁰. *Chłopiec* jest zatem kimś słabszym, kogo można wykorzystywać, obwiniać za coś czy ciągle krytykować. *Chłopek* to natomiast „drobny rolnik. Słowo wyrażające lekceważenie, współczucie lub politowanie” (tamże). Wyraz jest nacechowany negatywnie. We frazeologizmie *chłopek-roztropek* ironicznie nazywa osobę przemądrzałą.

⁸ WSJP, *cep*, https://wsjp.pl/haslo/do_druku/53648/cep (dostęp: 21.04.2023).

⁹ WSJP, *cep*, https://wsjp.pl/haslo/do_druku/53648/cep (dostęp: 21.04.2023).

¹⁰ Por. derywaty od przymiotnika *młody*: *młodziak*, *młodzieniaszek*, *młodzieńczy*, *młodzieżowiec*, *młodzik*, *mlokos* (Bańko 2000: 877–878).

Warto jednak zauważyć, że w zacytowanych frazeologizmach nie pojawiają się słowa *mężczyzna*, *męski*, a te pejoratywne cechy są przywarą niedojrzałych, prostych przedstawicieli tej płci, którzy nie wpisują się w stereotypowy model mężczyzny.

e) frazeologizmy odnoszące się do męża jako małżonka

- „Dobry, zły, czuły, kochający małżonek”;
- „*Pot.* polować na męża”;
- „Trzymać męża pod pantoflem”;
- „Zawojować męża” (Skorupka 1967: 430);
- „*Żart.* pan i władca – mąż” (tamże: 642).

W słownikach języka polskiego wyraz *mąż* posiada kilka sensów. W zacytowanych frazeologizmach występuje w znaczeniu „mężczyzna pozostający z kobietą w związku małżeńskim; małżonek” (Szymczak 1996: 123). Wiąże się on z takimi cechami, jak: dobroć, czułość, ale również zło, co wskazuje na to, że nie kojarzy się on jedynie pozytywnie, ale może zachowywać się w niewłaściwy sposób w stosunku do swojej żony.

Niemniej jednak męża wciąż traktuje się jako wartość – kogoś, kogo powinno się zdobyć czy mieć jako swojego sprzymierzeńca. Odzwierciedla się w to w słowach *polować na* i *zawojować*. Czasownika *polować* można używać w kontekście tropienia, zabijania zwierząt, ale także zdobycia czegoś rzadkiego, cennego – w tym przypadku małżonka. Natomiast *zawojowanie* kogoś to zdobycie czyjejś sympatii, przychylności. Zarówno *polowanie na męża*, jak i jego *zawojowanie* wymaga od kobiety wysiłku, starań, to jej zadaniem jest sprawienie, aby mężczyzna zwrócił na nią uwagę i darzył ją uczuciem. To zagadnienie omawia m.in. Catherine Pelletier, która na podstawie analizy polskich i francuskich przysłów wyciąga wniosek, że „żeby kobieta wzbudzała pewien podziw u innych, musi koniecznie wyjść za mąż [...]. Bez ślubu traci ona swoją tożsamość i znika ze społeczeństwa” (Pelletier 1996: 194).

W polskiej frazeologii pojawiają się także wyrażenia żartobliwe odnoszące się do pozycji męża w rodzinie. Służy temu określenie *trzymać męża pod pantoflem*. W słownictwie potocznym *pantoflem* nazywa się mężczyznę, który jest całkowicie pod wpływem swojej partnerki i w pełni jej podporządkowany¹¹. Antonimicznym frazeologizmem jest związek *pan i władca*. Wysuwa się z niego obraz mężczyzny jako osoby dominującej, która rości sobie prawa do tego, aby decydować o pozostałych członkach swojej rodziny.

f) frazeologizmy odnoszące się do ojca

- „Być komuś ojcem i matką – wychowywać kogoś, zastępować mu rodziców” (Kłosińska 2005: 277);

¹¹ WSJP, pantofel, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/2444/pantofel/5239794/meczczyna> (dostęp: 21.04.2023).

- „Ojciec duchowny – wychowawca, mistrz” (tamże: 78);
- „Głowa domu, rodziny, rodu – najważniejsza osoba w rodzinie, ciesząca się największym autorytetem, podejmująca wszelkie istotne decyzje” (tamże: 105);
- „*Posp.* nie ucz ojca dzieci robić – nie należy pouczać kogoś, kto jest w jakiejś dziedzinie specjalistą” (tamże: 506);
- „Rodzoną matkę, rodzonoego ojca sprzeda (by sprzedał) – o kimś zdolnym do zdobywania czegoś, zwłaszcza pieniędzy, w sposób bezwzględny” (tamże: 436);
- „Ojciec komedii, historii, literatury, poezji – twórca, inicjator”;
- „Ojciec niebieski, przedwieczny, wszechmogący – Bóg” (Skorupka 1967: 584–585).

Ojciec według autora definicji w ISJP „to mężczyzna, który nas spłodził i zwykle nas wychowuje”. Tym wyrazem można także określić przodków czy twórców, inicjatorów czegoś (Bańko 2000: 1147). Frazeologizm *być komuś ojcem i matką* „odnosi się do funkcji opiekuńczej sprawowanej przez ojca względem dzieci, oznacza, że ktoś opiekuje się kimś jak własnym dzieckiem, zastępując mu rodziców” (Bielińska-Gardziel 2009: 60). Spośród wymienionych przykładów wyróżnia się *głowa domu, rodziny, rodu*. Zarówno w samym frazeologizmie, jak i wyjaśnieniu jego sensu nie zawarto słowa *ojciec*. Za pomocą wyrazu *głowa* wyrażono natomiast jego szczególną dominującą pozycję w rodzinie – jest odpowiedzialny „za postępowanie dzieci, podejmuje decyzje, którym muszą się podporządkować, wprowadza dyscyplinę, nagradza i karze” (tamże: 62). *Ojciec* wiąże się także z funkcją wychowawcy, przewodnika. Wskazuje na to przymiotnik *duchowny*, który jest związany m.in. z rozwojem duchowym człowieka. *Ojciec* symbolizuje także mistrza, specjalistę w swojej dziedzinie.

W związku *ojciec komedii, historii, literatury, poezji* podkreśla się także inne znaczenie *ojca* jako twórcy, inicjatora czegoś. Połączenie *ojca* z przymiotnikami *niebieski, przedwieczny, wszechmogący* wskazuje natomiast na przymioty, cechy Boga, np. *niebieski* określa Jego „dom” – niebo. W Kościele rzymskokatolickim nazwanie *Boga Ojcem* uzasadnione jest następująco: „Określając Boga imieniem »Ojciec«, język wiary wskazuje przede wszystkim na dwa aspekty: że Bóg jest pierwszym początkiem wszystkiego i transcendentnym autorytetem oraz że równocześnie jest dobrocią i miłującą troską obejmującą wszystkie swoje dzieci” (Arcimowicz 2003: 148, cyt. za: Kodeks Kościoła Katolickiego 1994: 239). Reprezentuje on zatem wymienione wcześniej funkcje, które tradycyjnie przypisuje się *ojcu*.

g) frazeologizmy wskazujące ojcowskie przymioty:

- „Ojcowski dom – rodzinny, ojczysty”;
- „Ojcowskie błogosławieństwo, uczucie”;
- „Ojcowska dobroć, surowość, troska, władza, woła itp. – pochodzące od ojca, rodzicielskie(-a)”;
- „Po ojcowsku – w sposób właściwy ojcu, tak jak ojciec” (Skorupka 1967: 584–585).

W *Słowniku języka polskiego* pod red. Mieczysława Szymczaka podano przykładowe rzeczowniki, które można określić jako *ojcowskie*, tj. miłość, czułość, dobroć, surowość, troskliwość, wola (Szymczak 1996: 477). Częściowo pokrywają się one z tymi, które są zawarte w zacytowanych związkach frazeologicznych. *Dobroć, uczucie, błogosławieństwo, troska* wyrażają uczuciową więź pomiędzy ojcem a dziećmi, przekonanie o miłości, którą darzy swoich potomków. *Surowy* związany jest natomiast z funkcją wychowawczą połączoną z wprowadzaniem dyscypliny. *Władza* i *wola* wskazują na dominującą pozycję ojca w rodzinie. W związku *po ojcowsku* nie sprecyzowano dokładnie zachowania i przekonań mu przypisywanych. Iwona Bielińska-Gardziel uściśla, że to określenie odzwierciedla „troskę wynikającą z miłości ojca do dzieci, jego czuły i serdeczny stosunek do nich” (Bielińska-Gardziel 2009: 62). *Ojcowski dom* wywołuje natomiast skojarzenia z rodziną i ojczyzną, które powszechnie uważane są za jedne z najważniejszych wartości.

Wnioski

Na podstawie przytoczonych przeze mnie związków frazeologicznych można zauważyć, że funkcjonuje w nich obraz mężczyzny, który wpisuje się w stereotyp przedstawiciela tej płci. Jest nośnikiem pozytywnych wartości – to co męskie kojarzy się z czymś szlachetnym. Frazeologia utrwała także pożądane cechy wyglądu mężczyzny. W przeważającej większości pozytywne konotacje posiadają frazeologizmy z hasłami *mąż* i *ojciec*. Negatywny obraz osób płci męskiej dotyczy jedynie tych jej przedstawicieli, którzy są jeszcze niedojrzali, za młodzi lub zbyt prości. Nie wpisują się oni w stereotyp mężczyzny, który jest zaradny, mądry czy pewny siebie, dlatego też w tych związkach frazeologicznych nie pojawia się słowo *mężczyzna*.

Frazeologizmy utrwalają wizerunek mężczyzny, który zawarty jest w tradycyjnym paradygmacie męskości. Poprzez utarte połączenia wyrazów funkcjonujące w języku polskim wciąż postrzega się przedstawiciela płci męskiej przez pryzmat stereotypu kształtowanego przez wieki. Chociaż obecnie zauważa się zmiany w postrzeganiu przez społeczeństwo tego, co męskie, to przez język, którego używamy, „prawdziwy mężczyzna” wciąż kojarzy się z przymiotami przypisywanymi mu przez setki lat w obrębie naszego kręgu kulturowego.

Omówiony materiał wskazuje na to, że mężczyzna w polskiej frazeologii ukazuje się jako osoba odznaczająca się przede wszystkim zaletami, stanowi niemalże wzór cnót i postaw, którymi należy się kierować w życiu.

Bibliografia

- Arcimowicz K., 2003, *Obraz mężczyzny w polskich mediach*, Gdańsk.
Bańko M. (red.), 2000, *Inny słownik języka polskiego: A...Ó*, Warszawa.

- Bartmiński J., Panasiuk J., 2010, *Stereotypy językowe* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin.
- Biedermann H., 2001, *Leksykon symboli*, Warszawa.
- Bielińska-Gardziel I., 2009, *Stereotyp rodziny we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa.
- Cukras-Stelągowska J., 2008, *Wizualizacje męskości* [w:] *Stereotypy i wzorce męskości w różnych kulturach świata*, red. B. Płonka-Syroka, Warszawa.
- Florek S., 2008, *Psychika mężczyzny – ewolucyjne uwarunkowania i społeczny stereotyp* [w:] *Stereotypy i wzorce męskości w różnych kulturach świata*, red. B. Płonka-Syroka, Warszawa.
- Kłosińska A., 2005, *Słownik frazeologiczny PWN*, Warszawa.
- Kurkowska H., Skorupka S., 1959, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa.
- Lewicki A.M., Pajdzińska A., 2010, *Frazeologia* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin.
- Olejniczak E., 2018, *Stereotypy a wizerunki mężczyzn na przykładzie programu „Droga do Ironmana”*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 24, s. 106, 108, 110.
- Pajdzińska A., 2006, *Studia frazeologiczne*, Łask.
- Pelletier C., 1996, *Stereotypy językowy kobiety w przysłowiach francuskich i polskich*, „Etnolingwistyka”, 8, s. 194.
- Przybylska R., 2003, *Wstęp do nauki o języku polskim*, Kraków.
- Schaff A., 1981, *Stereotypy a działanie ludzkie*, Warszawa.
- Skorupka S., 1967, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1, Warszawa.
- Szymczak M., 1996, *Słownik języka polskiego PWN L-P*, Warszawa.
- Tokarski R., 2010, *Słownictwo jako interpretacja świata* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin.

Netografia

- Doroszewski W. (red.), @ (1958), *Słownik języka polskiego* [online]:
<https://sjp.pwn.pl/doroszewski/cwikowaty;5419507.html> (dostęp: 21.04.2023).
<https://sjp.pwn.pl/doroszewski/sazen;5495317.html> (dostęp: 21.04.2023).
https://wsjp.pl/haslo/do_druku/5222/glebokki (dostęp: 21.04.2023).
https://wsjp.pl/haslo/do_druku/53648/cep (dostęp: 21.04.2023).
<https://wsjp.pl/haslo/podglad/22646/zloty/4968383/chlopak> (dostęp: 20.04.2023).
<https://wsjp.pl/haslo/podglad/2444/pantofel/5239794/mezczyzna> (dostęp: 21.04.2023).
<https://wsjp.pl/haslo/podglad/24599/rowny/5126286/facet> (dostęp: 20.04.2023).
<https://wsjp.pl/haslo/podglad/39188/swoj/5228353/swoj-czlowiek> (dostęp: 20.04.2023).
<https://wsjp.pl/haslo/podglad/39648/setny/4005799/ubaw> (dostęp: 20.04.2023).
 Żmigrodzki P. (red.), @, *Wielki słownik języka polskiego*.

Having a man-to-man talk – stereotype of a man and masculinity contained in idioms

Article concerns stereotype of a man, masculinity which is contained in Polish idioms. This paper includes information about stereotype's theory and general imagine of man. It also comprehends information about idioms and their role in stereotype's forming. In next part of article there is analysis of examples of Polish idioms about man, masculinity, father and husband. Article is summarised with conclusions.

Key words: stereotype, idioms, man, masculinity